

RAZVIJENE USPOREDBE U *JUDITI*: O MARULIĆEVIM *PRILIKAMA*

Ružica Pšihistal

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.-13

Izvorni znanstveni rad

Ružica Pšihistal
Filozofski fakultet
Osijek
rpsihistal.@ffos.hr

Uvod

Premda se i u ranijim cjelovitijim raščlambama *Judite*¹ skretala pozornost na Marulićeve razvijene usporedbe, upozoravalo na njihove antičke uzore (Homer, Vergilije) i s njima u svezi spekuliralo o Marulićevu slikarskome daru, Skok je, u svojoj cjelovitoj stilističkoj studiji,² prvi put sustavno i potanko izdvojio i opisao razvijene usporedbe u Marulićevoj *Juditi*. Skok se, međutim, premda to ne razotkriva, služio kao pomagalom marginalnim bilješkama *Judite* te tako u razvijene usporedbe, koje je ocijenio najvažnijim »izvanjskim uresima *Judite*«,³

¹ Usp. M. Š r e p e l, »O Maruliću«, *Rad JAZU*, knj. 146, 1901., str. 195-196; P. K a s a n d r i ć, »O 'Juditi' Marka Marulića povodom njezine četiristogodišnjice«, *Glasnik Matice dalmatinske I* (1901.), br. 1, str. 15; P. K a s a n d r i ć, »Marko Marulić: Život i djela«, u: M. Marulić, *Judita. Epska pjesma u šest pjevanja* (prir. i komentirao M. Kušar). Zagreb, 1901., str. LXVI.

² Usp. P. S k o k, »O stilu Marulićeve 'Judite'«, *Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450-1950*. (ur. J. Badalić i L. Marjanić), Djela JAZU, knj. 39, Zagreb, 1950., str. 216-226.

³ Raščlanjujući Posvetu *Judite*, Skok pronalazi paralelizam među »terminima« kojima Marulić opisuje dječje ukrašavanje naranči i svoje »ukrašavanje« starozavjetne *Judite*: *mirisno zel'je, mažuran, ruzmarin i ruta* odgovaraju četirima stilskim sredstvima: *izvanjskim uresima, uglajan'ju, ulizan'ju i razlicih masti čirsan'ju*, a potom detektira njihove pojmovne korelate: *izvanjski uresi* označuju trope i figure, *uglajan'je* logičko-sintaktički poredak, *ulizan'je* Marulićeve etičke refleksije, a *razlicih masti čirsan'je* pikturalni dio spjeva. Deskriptivnost, pikturalnost, razvijene usporedbe, perifraze i katalozi, što Skok potanko raščlanjuje, estetski su najvrjedniji dijelovi spjeva, a među njima ponajprije upravo razvijene usporedbe. Usp. P. S k o k, *op. cit.*, str. 173, 181-182.

uvrstio uglavnom one usporedbe koje je sam Marulić označio kao *prilike*. Tek dvije usporedbe koje je Marulić označio kao *prilike*, Skok nije uvrstio u razvijene usporedbe: jednu provedenu kroz dva stiha iz drugoga pjevanja (II, 231-232) i drugu, opširniju, iz šestoga pjevanja (VI, 83-88), a dodao im je još dva neoznačena primjera: sentenciju u obliku usporedbe s početka prvoga pjevanja u kojoj se prolaznost ovozemaljske slave uspoređuje s brzim protjecanjem rijeke (I, 29-30) te usporedbu iz sredine istoga pjevanja gdje se Nabukodonozorova uznositost laskavim riječima vijećnika uspoređuje s ljutom gujom i dizanjem valova u morskim strujama (I, 145-148). Od tada se, naime, a pripomogao je tomu autoritet našega zaslužnoga romanista i jezikoslovca, uvriježilo mišljenje kako je *prilika* Marulićev termin za razvijenu usporedbu, te se tako bez naknadnih provjera i samostalnih analitičkih radova uzimalo kao gotova činjenica kako su usporedbe uz koje je Marulić u marginalnim bilješkama *Judite* uveo oznaku *prilika*, a u *Davidijadi comparatio*⁴ upravo razvijene ili epske usporedbe. Tako, primjerice, Gortan uz svoja vrijedna zapažanja uz čitanje *Davidijade* i *Judite* izrijekom veli kako je Marulić u *Davidijadi* sve razvijene usporedbe obilježio kao *comparatio*, dok ih je u *Juditi* nazvao *prilikama*.⁵ A takvih izvedenih usporedaba, zaključuje Gortan, ima u *Davidijadi* trideset i dvije, a u *Juditi* sedamnaest. Gortan se tako dosljednije nego Skok, koji u *Juditi* pronalazi šesnaest ili, kako sam na jednome mjestu veli, oko šesnaest razvijenih usporedaba,⁶ pridržavao Marulićevih uputa i tako u *Juditi* pronašao točno onoliko razvijenih usporedaba koliko ih je označeno kao *prilika*.

Novo čitanje *Judite* pokazuje međutim da ni jedan zaključni zbroj nije posve točan. Točno je tek da je Marulić na sedamnaest mjesta u spjevu uporabio leksem *prilika*, ali sve ovako označene usporedbe nisu razvijene, kao što niti sve razvijene usporedbe ne pripadaju istom tropološkom modelu te je među njima moguće izdvojiti još poneke razvijenoj usporedbi subordinirane modele. No, pođimo redom, sažetim ćemo ekskurzom ponajprije izdvojiti temeljna retorička obilježja razvijenih usporedaba, potom upozoriti na višeznačnost riječi *prilika* te naposljetku, prije same raščlambe, potražiti koja su značenja ovoga leksema potvrđena u *Juditi*.

⁴ Usp. V. G o r t a n, »Čitajući Marulićevu *Davidijadu* i *Juditu*«, *Čakavska rič* 2 (1972.), br. 1, str. 38-40. Podatak o trideset i dvije razvijene usporedbe u *Davidijadi* Gortan preuzima iz Markovićeve indeksa (*Index comparationum*) uz Markovićevo izdanje *Davidijade* (1957.). Marković bilježi 32 usporedbe, ali niti su sve razvedene usporedbe niti su sve razvijene usporedbe obilježene kao »comparatio«, što je, dakako, poseban problemski sklop koji izostavljamo iz naše raščlambe. Usp. *Index comparationum*, u: *Davidiadis libri XIV.* (prir. M. Marcovich), Merida, 1957., str. 237-239.

⁵ Usp. V. G o r t a n, *op. cit.*, str. 38.

⁶ Usp. P. S k o k, *op. cit.*, str. 216. Poseban problemski sklop u Skokovoj studiji predstavlja ne samo neprecizno navođenje i prebrojavanje stihova nego i pokatkad posve neodređeni retorički okvir usporedbe i izostanak bilo kakvih vidljivih retoričkih kriterija. Tako je primjerice u prvom pjevanju u »vrlo kompliciranu« razvijenu usporedbu Skok uvrstio cjeloviti deskriptivni ulomak (I, 277-309), a potom ga raščlanio u manje odsječke, nazvavši ga naposljetku »slikom« u kojoj se zatječu i »nerazvijena« i »razvijena« poredba! U isto vrijeme, Skok razvijenu usporedbu *par excellence* (VI, 83-88) posve izostavlja iz raščlambe, dok jednostavnu usporedbu s početka prvoga pjevanja (I, 29-30) opisuje kao prvu razvijenu usporedbu.

1. Razvijena usporedba

Bitno je obilježje razvijene usporedbe,⁷ prema njezinim retoričkim odrednicama,⁸ ponajprije jezična razina njezina rasprostiranja. Razvijena je usporedba tako – za razliku od obične, kratke ili jednostavne usporedbe koja se realizira na razini sintagme ili jednostavne rečenice – figura diskursa te kao najnižu jezičnu razinu podrazumijeva složenu rečenicu. U njemačkom je jeziku primjerice ta razlika jasno fiksirana i u terminima. Dok se jednostavna usporedba naziva *Vergleich*, razvijena se označuje terminom *Gleichnis*, a razvijena je usporedba tipična ne samo za epski žanr (Homerove ili Vergilijeve usporedbe) nego i za biblijske parabole iz evanđelja, koje se mogu smatrati posebnim slučajem razvijene usporedbe, što je općeprihvaćeno poslije inovativnoga Jülicherova pristupa parabolama s kraja 19. stoljeća, kada je ovaj ugledni zastupnik kritičke egzegeze novozavjetne parabole opisao kao razvijene usporedbe, a ne – kako se to dotada tvrdilo – kao alegorije.⁹ Prema Lausbergovu klasičnome retoričkom priručniku, moguće je izdvojiti – glede opsega sekundarnoga predmeta – sljedeće modele usporedbe:¹⁰

1. maksimalan opseg: sekundarni predmet sadrži izraziti višak detalja nasuprot primarnome predmetu;
2. uobičajen opseg: sekundarni predmet posjeduje korisnu i umjerenu opširnost detalja;
3. minimalan opseg: sekundarni se predmet tek s jednom usporednom riječi povezuje s primarnim;
4. nulti stupanj: sekundarni je predmet zamijenio primarni.

Dok se u posljednjem slučaju više i ne radi o usporedbi već o metafori, jer usporedba postaje metaforom, što je posve očekivano unutar Lausbergova supstitucijskoga pristupa metafori, kod maksimalnoga opsega sekundarnoga predmeta radi se upravo o razvijenim ili epskim usporedbama. Preostala dva modela mogli bismo imenovati kao jednostavnu i kratku usporedbu. Jednostavna bi dakle bila ona usporedba u kojoj se realizira korisna i umjerena opširnost detalja, dok bi kratka

⁷U uporabi su i sinonimni termini: proširene usporedbe/poredbe, razvedene usporedbe, epske usporedbe, homerske, vergilijevske usporedbe.

⁸Usp. H. L a u s b e r g, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, München, 1973., § 846; H. F. Plett, *Einführung in die rhetorische Textanalyse*, Hamburg, 1973., str. 55; R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, sv. II, Zagreb, 1969., str. 100; G. Kurz, *Metapher, Allegorie, Symbol*, Göttingen, 1997., str. 52; *Terminologie der Literaturwissenschaft* (ur. R. Beck, H. Kuester, M. Kuester), Ismaning, 1998., str. 102-103.

⁹O Jülicherovu pristupu parabolama u njegovu djelu *Die Gleichnisreden Jesu*, usp. opširnije: D. N o v a k o v i ć, »Marulićeve parabole i tradicija tropološkoga pripovijedanja«, u: Marko Marulić, *Latinska manja djela* 1. (prir., preveo i komentirao B. Glavičić), Književni krug Split, Split, 1992., str. 312-315. Usp. i Ratzingerovo tumačenje Jülicherova pristupa u knjizi: J. R a t z i n g e r, *Isus iz Nazareta*, Verbum, Split, 2007., str. 195-198.

¹⁰Usp. H. L a u s b e r g, *op. cit.*, §846.

bila ona u kojoj se ostvaruje najkraća moguća sveza između dvaju usporednih korelata, najčešća na razini sintagme. Važno je svojstvo razvijene usporedbe kao obveznog stilskog rekvizita klasičnog epa, kako upozorava Plett,¹¹ njezina osamostaljenost, što nije posljedica samo njezina opsega nego i mnogobrojnosti detalja »sekundarnoga predmeta« koji nisu u relaciji s »primarnim predmetom«, čime se pozornost čitatelja odvlači od aktualne teme te ona sa stanovišta epske kompozicije predstavlja veću ili manju digresiju. Odnos između usporednih korelata – a mogli bismo ih imenovati: primarni/sekundarni predmet, *primum comparandum/secundum comparatum*, sadržaj/prijenosnik, okvir/žarište,¹² ili prema našoj retoričkoj tradiciji (Tomić, Šenoa, Zima), *slika i prilika* – bitno je neuravnotežen te se oni dodiruju tek u jednoj točki, koja podrazumijeva barem jedno zajedničko svojstvo ili *sem (tertium comparationis)*,¹³ ali ne i u svim pojedinostima, što je, podsjećamo, upravo Jülicheru bila središnja točka razlike između parabola kao razvijenih usporedaba u kojima je tek središnji čimbenik okosnica usporedbe i alegorija u kojima su nazočne višestruke ekvivalencije. Razvijene usporedbe dakle zaustavljaju pripovjedni tijek težeći u krajnjem slučaju potpunome osamostaljenju te klizanju prema čistoj figuri opisa (*hipotipozi*), od čega ih razdvaja tek labava usporedna relacija s primarnim predmetom, najčešće kroz priložne ili vezničke korelacije tipa: kao što – tako, kako – tako, tako – onako. Tomić primjerice izrijeком veli: »Ima prispodoba širih i kraćih i veoma raširenih; ako je u njima prilika raširena jednom izrekom ili s više njih, to je *simile (prispodobljavanje)*.«¹⁴ Šenoa se također zaustavlja na slučaju kada je prilika razvijena u cjelovitu potpunu sliku: »Prispodoba može

¹¹ Usp. H. F. Plett, *op. cit.*, str. 55.

¹² Sadržaj/prijenosnik, okvir/žarište bili bi prijevodni ekvivalenti Richardsovih i Blackovih termina: tenor/vehicle; frame/focus. Uz navedeni uobičajeni prijevod Richardsovih termina, moglo bi ih se prevesti i kao »slika« i »značenje«. Tako se u njemačkom priručniku književnoznanstvenih termina donosi »školska« definicija usporedbe (*Simile-Vergleich*): »Form der Bildlichkeit, bei der Bild (vehicle) und Bedeutung (tenor) mit Hilfe von Vergleichspartikeln verknüpft werden.« Usp. *Terminologie der Literaturwissenschaft*, *op. cit.* (8), str. 121. O Richardsovih i Blackovim terminima unutar teorije metafore usp. W. G. Weststeijn, »Metafora: teorija, analiza i interpretacija«, u: *Tropi i figure* (ur. Ž. Benčić i D. Fališevac), Zagreb, 1995., str. 133-134; P. Ricoeur, *Živa metafora* (prevela N. Vajs), Zagreb, 1981., str. 96-102. Lausberg pod usporedbom (*similitudo*) podrazumijeva samo »sekundarni predmet«, a ne i oba člana usporedbe. *Similitudo* je dakle za Lausberga ono što je *secundum comparatum* u klasičnom retoričkome nazivlju ili *vehicle* za Richardsa.

¹³ U okviru poredbene frazeologije, poredbeni frazemi – koji su na strukturnoj razini istovjetni s usporedbama – raščlanjuju se na tri dijela: ono što se uspoređuje – *comparandum* (dio A), ono s čime se što uspoređuje – *comparatum* (dio C) i njihovo zajedničko svojstvo – *tertium comparationis* (dio B). Usporedba podrazumijeva približavanje dvaju pojmova po nekoj semantičkoj sličnosti, pri čemu se manje poznato svojstvo približava poznatijemu. Dok je u slobodnim poredbenim vezama nužno da dio A i dio C moraju imati barem jedan zajednički sem, u poredbenim se frazemima najčešće intenzivira značenje člana A te nije nužan član B i ostvaruju se raznoliki oblici desemantizacije (semantičke preoblake) člana C ili rjeđe člana A. Usp. Ž. Fink-Arsovski, *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, Zagreb, 2002., str. 10-11, 29.

¹⁴ Usp. J. Tomić, *Hrvatska stilistika*, Zagreb, 1875., str. 24.

biti razvedena u cijelu, potpunu sliku«,¹⁵ što potvrđuje i Zimin retorički priručnik,¹⁶ a na istome je tragu i Glavičićev opis razvijenih usporedaba,¹⁷ koje ne donose samo jednostavnu »usporedbu« nego i »sliku u pokretu s brojnim pojedinostima i karakterističnom radnjom« te je u njima naglasak na »zornosti, realističnosti i dinamičnosti, čime se življe oslikava tražena usporedba«. Od svih definicija odudara tako jedino Skokova definicija, po kojoj su kod razvijenih usporedaba i predmet koji se uspoređuje, kao i predmet s kojim se što uspoređuje jasno ocrtani i simetrične izvedbe, a i *tertium comparationis* lako se razabire.¹⁸

Svrha je razvijenih usporedaba, kao i usporedaba općenito, dvojaka. Razvijena usporedba može poslužiti kao sredstvo (mjesto) dokazivanja ili kao retorička figura, kako je definirano već kod Kvintilijana (*Inst. or.* VIII, 3, 72) i detaljnije objašnjeno kod Lausberga.¹⁹ Usporedbe, dakle u oba slučaja služe amplifikaciji, pojašnjavanju i ukrašavanju osnovnih misli, a posebice su uspjele što je predmet uspoređivanja udaljeniji od predmeta s kojim se što uspoređuje (*Inst. or.* VIII, 3, 74).²⁰ Usporedbama se kao stilskim figurama postiže živost i dinamičnost opisa, one posjeduju iznimnu dražest i duhovitost te pridonose zornosti prikaza, što je traženo svojstvo za *jednostavni* Homerov stil, kako obrazlaže grčki retoričar Demetrije,²¹ ali pri opisu stilskih figura primjerenih *uzvišenome* stilu upozorava: »Kad od metafore pravimo usporedbu, valja težiti sažetosti i ne dodavati ništa drugo osim riječi *kao što*, inače će umjesto poredbe nastati pjesnička prispodoba (*parabola*).«²²

¹⁵ Usp. A. Š e n o a, *Antologija pjesništva hrvatskoga i srpskoga*, Zagreb, str. 11.

¹⁶ Usp. L. Z i m a, *Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom*, JAZU, Zagreb, 1880., str. 88.

¹⁷ Usp. B. G l a v i č i ć, »O Marulićevu figurativnom načinu izražavanja«, *Colloquia Maruliana* V, Split, 1996., str. 14.

¹⁸ Usp. P. S k o k, *op. cit.* (2), str. 216.

¹⁹ Usp. H. L a u s b e r g, *op. cit.* (8), §425, 843. Pjesnička snaga usporedbe (*similitudo*) odgovara njezinoj snazi dokaza, ali se pritom dokazna snaga i ukrasno djelovanje ne isključuju.

²⁰ Predmet s kojim se što uspoređuje, upozorava Kvintilijan, ipak u retoričkim govorima ne smije biti nejasan i nepoznat, što je dopušteno samo pjesnicima. Usp. *Inst. or.* VIII, 3, 73. Koristili smo se sljedećim izdanjem: K v i n t i l i j a n, *Ausbildung des Redners*. Zwölf Bücher (prir. i preveo H. Rahn), Darmstadt, 1975.

²¹ Usp. D e m e t r i j e, *O stilu* (prir., prevela i komentirala M. Bricko), Zagreb, 1999., 209, str. 207.

²² Usp. D e m e t r i j e, *O stilu*, 89, str. 127-128. Usporedba je naime za Demetrija (*O stilu*, 80, str. 121) proširena metafora. I Aristotel u cijeloj četvrtoj glavi trećega dijela *Retorike* posvećenoj usporedbi podređuje usporedbu metafori tumačeći usporedbu kao posebnu vrstu metafore (*Retorika* III, 4, 1406b; III, 10, 1411a; III, 11-13, 1412b -1413b), dok je Kvintilijanu (*Inst. or.*, VIII, 6, 8-9) metafora skraćena usporedba. Kako pitanje subordinacije usporedbe metafori ili metafore usporedbi nije nevažno i koje su njezine reperkusije u teoriji metafore usp. P. R i c o e u r, *op. cit.* (12), str. 30-34.

2. Prilika

Marulićev leksem *prilika*, uvažavajući Moguševe rječnike uz Marulićeva djela,²³ redovito se tumači kao usporedba, uz sinonimne ili srodne pojmove: slika, prilika, poredba, lik, oblik; sličnost. U rječniku uz *Naslidovan'je* (1989.) Moguš značenje imenice tumači i u prijedložnim konstrukcijama: *na priliku*: u usporedbi; *na primjeru*; *po prilici*: na priliku, prema slici; *pod prilikom*: pod vidom; *prez prilike*: neusporedivo; *razlika bez prilike*: neusporediva razlika. Uz navedena značenja u Marulićevim tekstovima međutim imamo povoda pod imenicom *prilika* razumjeti i najšire moguće značenje: *prilika* kao prijevodni ekvivalent za »retoričku figuru« općenito. Tako u *Naslidovan'ju* (*De imitatione Christi* I, 3.) zatječemo sljedeći primjer:

Blaženi koga istina po sebi uči, ne po prilikah (*per figuras*) ni po ričeh mimohodućih da onako kako se ima.²⁴

U Marulićevu prijevodu Kempenčeve *Imitacije*, koji se odlikuje izričitim nastojanjem za vjernim i točnim prijevodom, *prilika* nije tehnički termin za jednu retoričku figuru (usporedbu), nego je u službi sinegdoh za »figuru« općenito. Kempenčeva imenica »figura« ovdje također ne implicira mističko-tipološki smisao, kako je bilo uobičajeno u patrističkome razdoblju latinskih otaca, te nema razloga povezivati je s terminom »typus« iz prakse kršćanske alegoreze.

Zanimljivu uporabu glagola *prilikovati* pruža Marulićeva *Druga poslanica Katarini Obirtić*, gdje se *prilikovati* ne rabi u uobičajenom smislu kao: »nalikovati«, »sličiti«,²⁵ već podrazumijeva upravo moralno-tropološko, a potom i tipološko tumačenje. Pet kraljeva koje je Jošua stjerao u pećinu i potom pogubio (Jš 10, 15-28) *prilikovahu* petorim tjelesnim osjetilima:

Ova petera ćućen'ja prilikovahu oni peteri kralji, kih Josue zateče u spilu i u njoj jih ubi i pokopa.²⁶

²³ Usp. »Rječnik Marulićeve 'Judite'« (sastavio M. Moguš), u: M. Marulić, *Judita* (prir. i komentirao M. Moguš), Splitski književni krug Split, Split, 1988., str. 271; »Rječnik Marulićeva prijevoda 'Od naslidovan'ja Isukarstova i od pogarjen'ja tašćin segavitnjih'« (sastavio M. Moguš), u: M. Marulić, *Naslidovan'je* (prir. i komentirao M. Moguš), Književni krug Split, Split, 1989., str. 315; »Rječnik Marulićevih 'Pisni razlikih'« (sastavio M. Moguš), u: M. Marulić, *Pisni razlike* (prir. i komentirao M. Moguš), Književni krug Split, Split, 1993., str. 281; »Rječnik« (sastavio M. Moguš), u: M. Marulić, *Judita s pretiskom drugoga izdanja iz godine 1522.*, Zagreb, 1998., str. 221; M. Moguš, *Rječnik Marulićeve 'Judite'*, Zagreb, 2001., str. 217.

²⁴ Citat prema: *Naslidovan'je*, *op. cit.*, str. 43.

²⁵ Usp. primjerice u *Naslidovan'ju*: »Da tko hoće napuniti i savurito riči Isukarstove razumiti, od potrebe mu jest da vas svoj život nastoji njemu prilikovati.« Usp. *Naslidovan'je*, *op. cit.*, str. 41.

²⁶ Citat iz poslanice navodimo prema: »Poslanice Marka Marulića Katarini Obirtić« (prir. J. Bratulić), *Colloquia Maruliana* VII, Split, 1998., str. 32.

Moralna se poruka razvija na pozadini potankih alegorijskih ekvivalencija: Jošua = vjernici («mi»); pet kraljeva = pet osjetila; špilja = tijelo; Jošua je zatvorio pet kraljeva = mi trebamo »umrtviti« osjetila; Jošua je pogubio kraljeve = mi trebamo obuzdati osjetila i ne dopustiti im da nas zavode na zadovoljenje izvanjskih naslada.²⁷ Nakon što je izložio moralno-tropološko tumačenje, Marulić prelazi na tipološko tumačenje u užem smislu, napuštajući biblijsku zgodu o Jošui i petorici kraljeva i oslanjajući se na »opća mjesta« kršćanske tipologije: Krist = Jošua,²⁸ obećana zemlja = nebeski Jeruzalem kao kraljevstvo Božje.

Poslijemarulićevska tradicija daje jasne smjernice kako se i sama imenica *prilika* rabila kao oznaka za kršćansku faktualnu alegoriju (*allegoria in factis*). Tako Petrović²⁹ donosi primjer iz Orbinijeva prijevoda *Zrcalo duhovno* (1614.), gdje se Adamov grijeh, počinjen u petak, tumači na sljedeći način:

I zato dobro se ugaja prilika s prilikovanjem; jerbo na onu uru i u oni dan, kad Adam prvi prostrije ruku na drvo i na dub zabranjeni, takojer na onu uru i u oni dan, drugi Adam, i Isukrst naš Gospodin, bi razapet svrha Blagoslovljenoga Drva od Križa cjeća našijeh grijeha.³⁰

Prilika je na ovome mjestu, kako sugerira Petrović, isto što i *figura* u onom posebnome značenju na koje je upozorio Auerbach.³¹ Adam je u ovome tumačenju »prilika« / *figura Christi*.

²⁷ Usp. u *Evandelistaru* (Ev. II, 6): »Gospodar je ove kuće, tj. tijela ljudskoga Krist, sluge su pet osjetila, a vratar duša. Ako ta bude dobro bdjela i osjetila će biti pravo usmjerena na dobar rad.« Citat prema: M. M a r u l i ć, *Evandelistar*, II. (prir., preveo i komentirao B. Glavičić), Književni krug Split, Split, 1985., str. 174/537. Usp. i 20. parabolu u Marulićevu djelu: *Pedaset priča*, u: Marko M a r u l i ć, *Latinska manja djela* I. (prir., preveo i komentirao B. Glavičić), Književni krug Split, Split, 1992.

²⁸ Usp. primjer biblijske antonomazije: Jošua naš Krist, u djelu: *O poniznosti i slavi Kristovoj* (prir., preveo i komentirao B. Glavičić), Književni krug Split, Split, 1989., str. 234/578.

²⁹ Usp. S. P e t r o v i ć, *Problem soneta u starijoj hrvatskoj književnosti (oblik i smisao)*, Rad JAZU, knj. 350., Zagreb, 1968., str. 185. Petrović vrlo iscrpno i potkrijepljeno brojnim primjerima upućuje na višeznačnost riječi »prilika«: »prilika« kao homerska usporedba, kao skraćena usporedba, slika, ali i oblik, priča, parabola, alegorija, simbol. Osobito su korisna autorova zapažanja uz Barakovićevu uporabu: uz terminološko značenje (»prilika« kao usporedba), kao i neujednačeno značenje (»prilika« kao slika, lik, oblik, obličje), Baraković je, prema Petroviću, označivši u svojoj uvodnoj pjesmi da *Jarula* nije »satkana s prilikom« zapravo obznanio da njegov spjev ne treba shvati slikovito/alegorijski, nego doslovno. Analogno tomu, *Vila Slovinka* bila bi »spjev s prilikom« ili alegorijski spjev. Usp. S. P e t r o v i ć, *op. cit.*, str. 183-186.

³⁰ Citat prema: S. P e t r o v i ć, *op. cit.*, str. 185.

³¹ Riječ je o fundamentalnoj studiji E. A u e r b a c h a o kršćanskoj »figuralnoj interpretaciji« pod znakovitim naslovom »Figura«. Auerbachov članak »Figura«, u prijevodu na engleski, prvi je put objelodanjen u: *Neue Dante-Studien*, Istanbul, 1944., str. 11-71. Usp. 2. dostupnije izdanje u: *Scenes from the Drama of European Literature: Six Essays*, New York, 1959., str. 11-76. Auerbachova znanstvena monografija *Mimesis* prvi je put objelodanjena u Bernu 1946. prevedena je na srpski jezik 1978., a tek 2005. na hrvatski jezik.

Ovaj sažeti ekskurz o višeznačnosti riječi *prilika*,³² kao i glagola *prilikovati*, potvrđuje dakle kako značenje leksema *prilika* pokriva cijeli niz latinskih ekvivalenata, od kojih se poneki navode u Akademijinu rječniku: *forma*, *similitudo*, *imago*, *comparatio*, *allegoria*.³³ Njima bismo, prema Orbinijevu primjeru, mogli dakle pridružiti i termin »figura« kako se rabio u patrističkome razdoblju. Marulićeva *prilika* dakle, kako će daljnja raščlamba potvrditi, tek djelomice pokriva značenje razvijene usporedbe, ali uključuje i druge tropološke modalitete te nemamo razloga prihvatiti je kao čvrsti terminološki naziv za razvijenu usporedbu.³⁴

3. Prilike u Juditi

Od sedamnaest označenih *prilika* u *Juditi*, jedna (II, 231-232) ne zadovoljava ni minimalne uvjete za razvijenu usporedbu, jedna bi Marulićeva *prilika* (IV, 97-102) bolje pristajala u antologiju *končeta* negoli epskih usporedaba, dok se preostale mogu razvrstati u razvijenoj usporedbi subordinirane modele: četiri su *prilike* (I, 279-280, I, 281-284, I, 301-304, IV, 207-210) primjerne figure-egzempli u sastavu usporedbe, a prema opsegu svojega sadržajnoga inventara zadovoljavaju donju granicu razvijениh usporedaba, dok se preostalih jedanaest (I, 93-100; II, 37-46; III, 5-12; III, 217-234; IV, 293-300; V, 65-72; V, 251-258; V, 303-309; VI, 73-77; VI, 83-88; VI, 113-118) može podijeliti u još dva tropološka podrazreda razvijениh usporedaba.

³² U tradiciji usmene književnosti, posebice u kajkavskim krajevima, »prilika« označuje poučnu priču, uz slične ili sinonimne termine: parabola ili egzempl (*eksempal*, *inženpal*, *iženpal*, *prilika*, *pelda*). Priliku J. Kekez objašnjava na sljedeći način: »Prilika bi dakle kao književni oblik bila kraća pripovijest, najčešće fantastičnog, a uvijek poučnog sadržaja, prisposodno interpolirana u crkvenu propovijed.« Usp. J. K e k e z, *Leukorn i djevojka bez grijeha. Slike i prilike pripovijedane u Hrvata*, Zagreb, 1989., str. 8. Prilika je u starijim prijevodima Biblije, uz prisposobu i priča/pritač prijevodni ekvivalent za biblijsku parabolu. O starijoj tradiciji biblijskih prijevoda riječi *parabola* usp. D. H r e n, »Hrvatski prijevod imenice 'parabola'«, *Bogoslovska smotra*, 12 (1924.), str. 233-236.

³³ Usp. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, sv. 51. (prir. T. Maretić), JAZU, Zagreb, 1936., str. 28.

³⁴ *Prilika* je u ponekim marulološkim radovima postala upravo sinonim za alegoriju. Tako primjerice Frangeš donosi sljedeće tumačenje: »Kao što je čitavo Marulićevo stvaranje samo 'prilika' (simbol, alegorija) povijesnoga zbivanja, tako i njegovo *Tuženje grada Hjeruzolima* nije ništa drugo nego 'prilika' onoga što se događa u splitskom prostoru; a *Judita* opet svojevrsno optimistično 'tuženje grada Splita'.« Usp. I. F r a n g e š, »Sjaj Marulićeve 'Judite'«, *Mogućnosti*, 36 (1988.), br.7-8, str. 561. Zanimljivo je i tumačenje riječi *prilika* T. Petrasova M a r o v i ć a uz pjesmu *Emanuel Vidović*, gdje se *prilika* tumači kao »primjer«, »slika«. Usp. M. T o m a s o v i ć, »Marović i Marulić«, u: *Marulološke rasprave*, Zagreb, 2002., str. 149.

3.1. Jednostavna usporedba

Jedna usporedba u *Juditi* označena kao *prilika* ne zadovoljava potrebne kriterije za razvijenu usporedbu. Riječ je o usporedbi iz drugoga pjevanja, gdje se kroz dva stiha amonski »veziri« koji stoje pred bijesnim Holofernom uspoređuju s djecom pred ljutitim učiteljem sa »šibom« u ruci:

Stahu, kako ditca kad skulan di: »Quitto!« *
Ter pojamši biča zakrikne sardito.
II, 231-232.³⁵

**Prilika*.

Premda ova usporedba sa zornom sličicom iz školskoga života sadrži korisnu i umjerenu opširnost te stanovitu vizualnu zaokruženost, čime bitno odudara od posve kratkih usporedaba, prema njezinu opsegu rasprostiranja radije bismo je uvrstili u jednostavnu usporedbu,³⁶ kakvih se uostalom zatječe mnoštvo u spjevu,³⁷ negoli u razvijenu epsku usporedbu. Domišljato izabrana sličica iz iskustvenoga života, kao i satiričko poigravanje s Holofernom provedeno tijekom cijeloga spjeva, bili su vjerojatno razlogom što je Marulić ipak upozorio čitatelja na ovu usporedbu označivši je kao *priliku*. Prisposobiti položaj preplašenih »vezira« pred asirskim silnikom, čiji se bijes vješto indicira opisnim detaljima: pjena na ustima, škrgutanje zubi, lomljenje prstiju, neurotični pokreti glave, prevrnute oči (I, 226-228), s položajem neukih đaka pred ljutitim učiteljem koji vikanjem i udarcima biča iskazuje svoj autoritet i moć, značilo je uniziti, izložiti karikaturi i pogrdi nosećega negativnoga aktera iz biblijske povijesti, a samome čitatelju – prikazujući amoralno i demonsko kao smiješno i svakodnevno – donijeti oslobođenje smijehom od onoga što bi bez ove duhovite figure izazivalo strah i jezu.³⁸

³⁵ Sve citate iz *Judite* preuzimamo prema antologiji: *Duhom do zvijezda* (prir. i komentirao B. Lučin), Zagreb, 2001.

³⁶ Skok ovu usporedbu nije uvrstio u razvijene usporedbe i o njoj govori na drugome mjestu kao o nerazvijenoj usporedbi. Usp. P. S k o k, *op. cit.*, str. 202. Gortan izdvaja jednostavnost, intimnost i prisnost kao kvalitete ove usporedbe, uvrstivši je u usporedbe manjega opsega, ali ju je ipak – sudeći prema zaključnome zbroju od sedamnaest razvijenih usporedaba u *Juditi* – ubrojio u razvijene usporedbe. Usp. V. G o r t a n, *op. cit.* (4), str. 40.

³⁷ Gortan također napominje kako u *Juditi* postoje brojne usporedbe koje nisu označene terminom *prilika* te da su one većinom manjeg opsega i navodi sljedeće: I, 178-179; I, 213-216; I, 245-248. Usp. V. G o r t a n, *op. cit.* (4), str. 39-40. Lučin među neoznačenim razvedenijim usporedbama izdvaja I, 145-148., koju je i Skok ubrojio u razvijene usporedbe. Usp. B. L u č i n, »O marginalnim bilješkama u *Juditi*«, *Colloquia Maruliana* V, Split, 1996., str. 35. U jednostavne usporedbe mogli bismo ubrojiti i brojne druge iz spjeva, primjerice: I, 29-30; I, 293-295; III, 135-136; V, 335-336; V, 343-344; VI, 227-228. Od zanimljivijih kraćih usporedaba izdvajamo: III, 322; V, 198; V, 241; VI, 314; VI, 316.

³⁸ O Marulićevim figurama prikazivanja moralno negativnih junaka (Holoferna) kao komičnih, smiješnih i grotesknih te tradiciji srednjovjekovne alegorijske epike koja se

3.2. Usporedba – končeto

Nakon što je u dvadesetak (IV, 78-96) stihova potanko opisao Juditinu »toaletu«, opisavši je do tančina: od frizure do čizmica, sa svim ukrasima i biserima, spremivši je tako namirisanu, začušljanu, nakićenu i »potpasanu« kao onodobnu *gospoju*,³⁹ Marulić posve neočekivano uvodi usporedbu na koju upozorava u bilješci nudeći čitatelju kao pomoć u razumijevanju potanko objašnjenje u kakvom su odnosu stajali Juditini uresi i Juditina prirodna ljepota:

Velik urehe glas, da liposti veći,*
 Ka biše kako klas iz trave resteći,*
 Al kami, ki steći u zlato, zlatu da,
 Izvarsno svitleći, da zlato većma sja.
 Tako t' ona prida uresi krasosti
 Poveće ner prija od njeje liposti.

IV, 97-102.

**Kako Judita veće liposti da uresi ner ureha njoj, budi da vele biše urešena.*

**Prilika.*

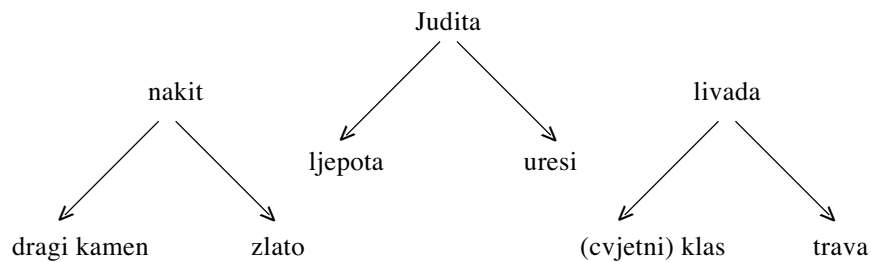
Promotrimo li sam model uspoređivanja, vidljivo je već na prvi pogled kako nije riječ o kvalitativnoj usporedbi ili usporedbi u užem smislu, gdje se traži slično zajedničko svojstvo između različitih predmeta (*similitudo*), već o kvantitativnoj usporedbi (*comparatio*), gdje se uspoređuju ili predmeti nejednaka statusa ili predmeti jednaka statusa prema većem ili manjem stupnju danoga svojstva, što se najčešće označuje korelacijama tipa: manje-više, veće-manje, više-niže, ili u komparativu pridjeva i priloga.⁴⁰ Glasoviti su bili ovi uresi – rekapitulira Marulić

ovakvim prikazima suprotstavlja i oslobađa od demonskoga usp. D. F a l i š e v a c, »Figura u epu (na primjeru Marulićeve *Judite*)«, u: *Tropi i figure* (ur. Ž. Benčić i D. Fališevac), Zagreb, 1995., str. 419.

³⁹Usp. M. T o m a s o v i ć, »Pjesničke i poetičke osobitosti Marulićeve 'Judite'«, u: Marko M a r u l i ć, *Judita* (prir., komentirao i rječnik sastavio M. Moguš), Književni krug Split, Split, 1988., str. 31-32.

⁴⁰Naš termin »usporedba« pokriva dva različita značenja: »kvantitativnu usporedbu« (*comparatio*) i »kvalitativnu usporedbu« (*similitudo*). L. Zima međutim razlikuje ova dva modela usporedbe te kvalitativnu usporedbu obrađuje pod nazivom *prispodoba*, dok kvantitativnu naziva *poređenjem*. Usp. L. Z i m a, *op. cit.* (16), str. 71, 119. I *similitudo* i *comparatio* mogu se koristiti i kao dokazno sredstvo i pjesnička figura. O uspoređivanju kao mjestu dokazivanja usp. H. L a u s b e r g, *op. cit.* (8), § 395-397. O sličnosti kvantitativne usporedbe (*comparatio*) kao pjesničke figure s metodom dokazivanja (*locus a comparatione*) usp. H. L a u s b e r g, *op. cit.* (8), §404. Curtius ovaj poseban oblik kvantitativne usporedbe naziva »nadmašivanjem«. Usp. H. R. C u r t i u s, *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje* (preveo S. Markuš), Zagreb, 1998., str. 178-183. O razlici između »kvalitativne usporedbe« (*similitudo*) i »kvantitativne usporedbe« (*comparatio*) u odnosu spram metafore usp. P. R i c o e u r, *op. cit.* (12), str. 210-212.

na početku usporedbe *prozopografiju* iz prethodnih stihova – ovi Juditini uresi, ali je ljepša bila ona koja bijaše kao klas (cvjetni) što raste (niče) iz trave ili dragi kamen koji stojeći u zlatu, zlatu daje – izvrsno (osobito) svjetleći – da ono jače sja. Vraćajući se na kraju usporedbe na primarni predmet i tako uokvirujući *comparatum*, Marulić zaključuje igrajući se sinonimima: tako ona (Judita) pridaje uresima krasote, više nego što od njih (uresa) primi ljepote. Jer što su svi ovi rukom sačinjeni uresi »povješani na Juditu« spram njezine prirodne ljepote, poručuje Marulić, i tako ovu figuru nadmašivanja promišljeno ostvaruje ponajprije uzvisujući ono što je niže (Juditini ukrasi) da bi potom uzvisio ono što je više (Juditina prirodna ljepota).⁴¹ Osim što je dakle riječ o kvantitativnoj (superiornoj) usporedbi⁴² s učinkom nadmašivanja, posebnost je ove usporedbe što se ne uspostavlja izravna sličnost između dvaju ili više korelata, nego se sličnost temelji na jednakosti odnosa među nizovima usporednih korelata. Nije dakle riječ o izravnoj sličnosti Juditine ljepote i dragoga kamena ili cvjetnoga klasa, nego o analogiji koja se temelji na jednakosti odnosa među trima parovima usporednih korelata: uresi – ljepota (Judita), trava – cvjetni klas (livada), zlatni okvir – dragi kamen (nakit):

Odnosi među usporednim korelatima u proporcionalnoj usporedbi⁴³ jednaki su onima u proporcionalnoj metafori. Ako je čaša Dionisu ono što je štit Aresu, može se upotrijebiti četvrti termin umjesto drugog. Štit je dakle Aresova čaša, a čaša je Dionisov štit.⁴⁴ Juditina ljepota i njezini uresi u jednakom su odnosu u kojemu su i cvjetni klas i trava iz koje niče ili dragi kamen i zlatni okvir u koji je ugrađen. Kao što je dakle ljepši i vrjedniji dragi kamen od zlatnoga okvira u koji

⁴¹ Usp. K v i n t i l i j a n, *Inst. or.*, VIII, 4, 9.

⁴² Cilj kvantitativnoga uspoređivanja može biti umanjivanje ili uzvisivanje. Usp. R. S i m e o n, *op. cit.* (8), str. 100-101.

⁴³ O složenijem obliku proporcionalne usporedbe bit će riječi u raščlambi posljednjega tropološkoga modela razvijenih usporedaba s uravnoteženim odnosom između primarnoga i sekundarnoga predmeta.

⁴⁴ Usp. Aristotelove primjere »proporcionalne metafore«: čaša je štit Dionisov, a štit čaša Aresova (*Poetika* 21, 1457b 21-22; *Retorika* III, 4, 1407a; III, 11, 1413a), kao i objašnjenje proporcionalnih metafora (*Retorika* III, 10, 1411a). O ovom tipu metafore usp. P. R i c o e u r, *op. cit.* (12), str. 25-32.; A. S t a m a ć, *Teorija metafore*, Zagreb, 1983., str. 109-113.

je umetnut⁴⁵ ili cvjetni klas od obične trave, tako je i ljepota Juditina vrjednija i ljepša od njezinih uresa. Juditina je ljepota dakle njezinim uresima ono što je zlatnom okviru dragi kamen ili travi na livadi cvjetni klas. Elizijom ove višečlane usporedbe može se dakle izreći nekoliko *metafora in praesentia*, a da se pritom ne poremeti njezino značenje. Ljepota je dakle Juditin dragi kamen ili ljepota je dragi kamen Juditinim uresima. Drugim riječima, ljepota je pravi ures Juditinim uresima. Ovaj začudan i na prvi pogled paralogički zaključak koji proizlazi iz iznenadne usporedbe neusporedivoga: prirodnoga i artifičijelnoga lijepoga (živoga i neživoga) naposljetku se može čitati i kao osobita figura smisla: *končeto*. Kvantitativna proporcionalna usporedba nadaje se tako kao oštroumna elegancija, bliska trubadurskome tamnome i zatvorenu pjevu (*trobar clus*),⁴⁶ gdje se uostalom pronalaze sami izvori končeta,⁴⁷ kasnije raširene manirističke i barokne figure.⁴⁸ Veličanje Juditinih uresa, što je Marulić proveo u prethodnim stihovima, podvrgnuto je tako končetističku obratu s briljantnim začudnim učinkom: sva ljepota Juditinih ukrasa gubi svoj sjaj pred njezinom prirodnom ljepotom, ili kako Marulić vješto tumači svoju usporedbu u bilješci: Više je ljepote Judita dala svojim ukrasima nego što su ih oni mogli dati njoj.

3.3. Razvijene usporedbe

Preostalih petnaest Marulićevih *prilika* načelno pripada tropološkome modelu razvijenih usporedaba, ali se razlikuju kako prema opsegu tako i prema sadržaju sekundarnoga predmeta te napose prema kvantitativnome odnosu između primarnoga i sekundarnoga predmeta. Zadržimo li se ponajprije na sadržaju tematskih jezgri sekundarnih predmeta, tada je moguće izdvojiti dvije koherentne skupine razvijenih usporedaba: jednu u kojoj je tematska jezgra preuzeta iz povijesno ili mitološki fiksiranih događaja i drugu u kojoj su u tematskim jezgrama sekundarnoga predmeta nazočni uobičajeni fenomeni iz prirodnoga i iskustvena svijeta. U razdiobi potonje, brojnije skupine moguće je uvesti i dodatni razlikovni kriterij: kvantitativni odnos između primarnoga i sekundarnoga predmeta, prema kojemu razlikujemo dvije skupine: jednu s neuravnoteženim odnosom između

⁴⁵ Usp. sličnu usporedbu u *Davidijadi*, VIII, 65-69.

⁴⁶ O stilskoj interferenciji Marulića s trubadurima i Danteom usp. M. T o m a s o - v i ć, *op. cit.* (39), str. 34. Skok je na ovu osobitost Marulićeva stila upozorio u svezi s Marulićevim katalogima. Usp. P. Š k o k, *op. cit.*, str. 232.

⁴⁷ Već pojedine skupine Danteovih tercina imaju končetistički oblik, upozorava Hocke, a Petrarca je, baš kao i Dante, blizak trubadurskom *trobar clus*. Usp. G. R. H o c k e, *Manirizam u književnosti* (prev. A. Stamać), Zagreb, 1984., str. 135-136.

⁴⁸ Za opširno teorijsko obrazloženje pojma *conchetto* kao i stilsku raščlambu končeta u hrvatskome baroknome pjesništvu usp. D. F a l i š e v a c, »*Conchetto* kao pojam barokne poetike i pjesnički postupak u hrvatskoj književnosti 17. stoljeća«, u: *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, Zagreb, 1989., str. 155-187.

opsega sekundarnoga i primarnoga predmeta i drugu u kojoj simetričan odnos između primarnoga i sekundarnoga predmeta polučuje znakovitim promjenama na semantičkome planu do te mjere da se one primiču samome rubu zadanoga tropološkoga modela.

3.3.1. Sekundarni predmet s tematskom jezgrom preuzetom iz Biblije i mitologije: egzempl u sastavu razvijene usporedbe

Premda je egzempl u retorici, ponajprije u Aristotelovoj *Retorici*, primarno definiran kao dokazno sredstvo,⁴⁹ on se u pjesništvu može pojaviti kao ukras: pjesnička figura. U pjesništvu se naime egzempl javlja kao poseban slučaj razvijene, proširene usporedbe, tada kada sadržaj sekundarnoga predmeta uključuje poznati povijesni ili mitološki događaj i aktere.⁵⁰

Na četiri je mjesta u spjevu Marulić pod *prilikom* označio primjernu figuru (egzempl)⁵¹ u sastavu usporedbe:

Tuj se razligaše sve polje z gorami,
Rekal bi se oraše nebo sa zvizdami;
S tacimi bukami levite dojdoše,*
Kadno miri sami hjerički padoše;
Tacih uzpregnuše kon Sinajske gore,*
Kojino pojdoše Boga čut govore,

⁴⁹ Za teorijski uvid o egzemplu u antičkoj retoričkoj tradiciji usp. P. R o l l i n s o n, *Classical Theories of Allegory and Christian Culture*. Brighton, 1981., str. 150-158; D. N o v a k o v i ć, »Generički kontekst Marulićeve *Institucije*«, *Mogućnosti*, 35 (1987.), br. 3-4, str. 232-235; R. B a r t h e s, *Retorika Starih. Elementi semiologije* (prev. R. Močnik i Z. Skušek Močnik), Ljubljana, 1990., str. 62.

⁵⁰ Dokazna funkcija egzempla u pjesništvu je oslabljena i on postaje ukras (*ornatus*), premda se dokazna snaga i ukrasna funkcija u egzemplu, kao i u usporedbi općenito, ne isključuju. Egzempl se, objašnjava Lausberg, može pojaviti kao poseban slučaj razvijene usporedbe. Na drugome mjestu također, gdje uspostavlja razdiobu usporedbi prema stupnju poznatosti sadržaja sekundarnoga predmeta i njegove značenjske sveze s primarnim predmetom, Lausberg upozorava na bliskost usporedbe i egzempla: ondje gdje je stupanj poznatosti sadržaja sekundarnoga predmeta i njegova značenjska sveza s primarnim predmetom minimalna, posebice kada uključuje povijesno ili mitološki fiksirane činjenice. Egzempl može biti nadalje u vosijanskoj antonomaziji reduciran na primjernu figuru i tip: ono što je metafora za usporedbu, to je vosijanska antonomazija za egzempl. Usp. H. L a u s b e r g, *op. cit.* (8), §410; 425, 845, 847, 901. I prema Plettu, razvijena usporedba (*Gleichnis*) može na sadržajnom planu obuhvatiti fabulu ili egzempl. Usp. H. F. P l e t t, *op. cit.* (8), str. 55.

⁵¹ I u Akademijinu rječniku (usp. *ARj*, s.v.) potvrđeno je značenje riječi *prilika* kao egzempl, na što je upozorio i Lučin. Usp. B. L u č i n, *op. cit.* (37), str. 35.

Kad nitkor ne more prez straha čekati,
Grom s trubljom sa gore kad priča praskati.
I, 277-284.

**Prilika. Josue s vapjem i trumbitami leviti obajde grad Hjeriko i miri od grada sami padoše.*

**Prilika. Mojsej govoreći na gori s Bogom, puk se pristraši i odstupi od gore čuvši trublje i glas strašan Božji.*

Tej sile tolike puni bihu luzi,
Kakono njive ke pokriliše pruži*
Kad egipski muži s kraljem ki biše kriv
Ostaše u tuzi, osmi bič oćutiv.
I, 301-304.

**Prilika. Pruži su kobilice ke pokriše polje od Egipta, ne hteći faraun pustiti puk Božji. I toj bi osmi bič, jer parvo toga dao im biše Bog inih nevolj kih bi u vseje deset.*

Staše kako gora, sobom ne krećući,*
Oči ne zatvara, k njoj jih upirući:
Tako sta tarnući serifski gospodin,
Medusu kažući njemu Danaje sin.*

IV, 207-210.

**Prilika.*

**Ovo je bio Polidektes, kralj od Serifa otoka, ki se okameni kad mu ukaza glavu od Meduse Persej, sin Jovetov i Danaje. Ku glavu tko godi vijaše, zakamenjaše se. To pišu poete. Zato di ovdi da Oloferne sta kako zakameniv se gledajući Juditu.*

Marulić je dakle uz ove egzemple posve opravdano uveo naziv *prilika*. Ondje gdje je egzempl uporabio u sastavu usporedbe, točnije kao *secundum comparatum*, on ga je označio kao *priliku*,⁵² dok preostale brojne egzemple, bilo da su nanizani u kataloge (IV, 121-151; V, 99-146), bilo da su uvedeni neovisno o predlošku ili kao parafraza egzempla iz predloška, ostavlja neoznačenima.⁵³ Neobičnost sveze

⁵² Slično je učinio i u *Davidijadi*, gdje je također uz egzemple u sastavu usporedbe uveo oznaku *comparatio*. Usp. primjerice: *Davidijada*, III, 196-198; X, 278-287.

⁵³ Na događaje pri Izlasku Marulić se u *Juditi* poziva čak osam puta. Usp. I, 281-284 I,301-304; II, 160; II, 179-180; II, 201-206; II, 245-274; IV, 19-28; V, 109-112. Primjerice, i bitku Amalečana i Izraelaca na čelu s Jošuom (*Izl* 17, 8-13) Marulić preuzima iz predloška (*Jdt* 4, 13) i kao egzempl parafrazira u drugom pjevanju (II, 201-206). Oslobođenje iz Egipta kao prvo Jahvino spasenjsko djelo u povijesti Izraela u *Molitvi suprotiva Turkom* temeljni je događaj-egzempl koji jamči sve buduće spasenjske događaje te je stoga obvezatan inventar u molitvama za izbavljenje.

između primarnoga i sekundarnoga predmeta ujedno je razlogom što je sve ove egzemple – usporedbe objasnio u bilješkama.

Od ovih četiriju egzempla tri su podrijetlom iz Staroga zavjeta. Dvije su usporedbe-egzempli iz prvoga pjevanja (I, 279-280, 281-284) javljaju kao dvočlani *comparatum* u sastavu jedne razvijene usporedbe. Primjerima iz starozavjetne povijesti opisuje se silna buka koja je pratila Holofernovu vojsku: zvučnu impresiju bubnjeva, truba, svirala i gromoglasne pjesme u pratnji Holofernove vojske Marulić prisposobljuje – nakon što ju je jednostavnom hiperboličnom usporedbom usporedio s »orenjem« neba i zvijezda⁵⁴ – s događajima fiksiranima u starozavjetnoj povijesti: s bukom kojom su srušene zidine Jerihona (*Jš* 6, 1-20), kao i sa zastrašujućim zvucima koji su pratili Bogojavljenje na Sinaju (*Izl* 10, 18).

Sljedeća usporedba-egzempl (I, 301-304) indicira također događaj koji se zbija za Izlaska (*Izl* 10, 12-15), a tek je jedna usporedba-egzempl (IV, 207-210) mitološkoga sadržaja: Holofernova zapanjenost, upravo skamenjenost Juditinom ljepotom prisposobljuje se s Polidektom pred glavom Meduze koju mu, kako se objašnjava u bilješci, pokazuje Perzej, sin Jupitera i Danaje.⁵⁵ Mitološkim egzemplom koji priziva petrarkistički *topos* »prvoga pogleda«,⁵⁶ nagovješćuje se ujedno i sudbina Holofernova. Sve je egzemple Marulić objasnio u marginalnim bilješkama, koje bismo prema Lučinovoj klasifikaciji mogli nazvati »glosama u širem smislu«⁵⁷ ili – uvažavajući njihovu obavijesnu vrijednost – *skolijama*.⁵⁸

⁵⁴ I usporedba, kao i metafora, uključuje hiperbolu. Ima i poznatih hiperbola, poučava Aristotel (*Retorika* III, 11, 1413a 21-22), koje su metafore. Ricoeur također podsjeća na Aristotelovo zblizavanje hiperbole, metafore i usporedbe. Hiperbola se može pojaviti kao poseban slučaj »pretjerane usporedbe«. Usp. P. R i c o e u r, *op. cit.* (12), str. 35.

⁵⁵ Sadržaj egzempla Marulić preuzima, kako napominje Lučin u bilješci uz stih u antologiji: *Duhom do zvijezda*, iz Ovidijevih *Metamorfoza* 5, 242-249.

⁵⁶ Usp. M. T o m a s o v i ć, *op. cit.* (39), str. 35-36.

⁵⁷ Usp. B. L u č i n, *op. cit.* (37), str. 42. Jedino marginalna bilješka uz I, 301-304. započinje kao leksikografska glosa (*pruzi su kobilice*), ali se u nastavku također proširuje u cjelovito objašnjenje biblijske reference uvedene u *priliku*.

⁵⁸ Za razliku od znatno jednostavnijih glosa, skolije daju veće obilje informacija, te nisu ograničene samo na leksikografsko tumačenje pojedinih riječi ili prijevoda nego donose objašnjenje nejasnih mjesta u tekstu, retoričkih figura, tumačenje mitološke ili povijesne građe, primjedbe tekstološke naravi, etimologijske izvode. Skolije su vezane kako uz antičko pjesništvo, ponajprije uz Homerove epove od 5. st. pr. Kr., tako i uz filološke komentare i biblijsku egzegezu. Usp. *Metzler Literatur Lexikon: Begriffe und Definitionen* (ur. G. Schweikle i I. Metzler), Stuttgart, 1990., str. 415-416. U biblijskoj je hermeneutici, za razliku od glose, bilo dodane na margini ili unesene među retke, skolija, po definiciji egzegetski orijentirana, znači »kratko tumačenje (gramatičko, povijesno, arheološko) jednog manje jasnog mjesta«, a obično se stavlja na kraj stranice ili na kraju perikope. O alegorezi u skolijama uz Homerove epove usp. R. L a m b e r t o n, *Homer the Theologian. Neoplatonist Allegorical Reading and the Growth of the Epic Tradition*, Berkeley – Los Angeles – London, 1986., str. 32, 38; O skolijama uz Homerove epove u praksi parafraze usp. M. R o - b e r t s, *Biblical Epic and Rhetorical Paraphrase in Late Antiquity*, Liverpool, 1985., str. 38, 41, 44. O metodama znanstvenoga izlaganja u biblijskoj hermeneutici (parafraza, glosa, skolija, katena, postila) usp. C. T o m i ć, *Pristup Bibliji*, Zagreb, 1986., str. 370.

Zanimljivo je također pripomenuti da je tek za jedan egzempl Marulić imao povoda u predlošku.

U spjevu je, naime, *prilikom* indiciran događaj koji se zbija za Izlaska (*Izl* 10, 12-15), a u bilješci je pružena njegova šira kontekstualizacija i objašnjenje: riječ je o osmom Božjem biču, jednom od ukupno deset zálā (*Izl* 7, 8-11, 10). Povod za Marulićevu *priliku* nudio je sâm predložak. Opisujući najezdu Holofernevo vojske, biblijski je pisac uspoređuje sa skakavcima:

I pojde on, i sva vojska s'csetveropregam', i konjanicim', i strilcim',
koi pokrishe lice zemlje, kako skakavci (*sicut locustae*).

(*Jdt* 2, 11: preveo M. P. Katančić)⁵⁹

Marulićeva *prilika* nije dakle samostalni dodatak, nego je egzegetska dopuna i objašnjenje uz redak koji u spjevu parafrazira. Dok preostala tri egzempl imaju isključivo ukrasnu funkciju i uvedeni su neovisno o predlošku, ovaj – uz ukrasnu – ima i obilježeno egzegetsku funkciju jer dopunjuje biblijsku kratku usporedbu odnosnim/konkordantnim mjestom iz Biblije.

3.3.2. Sekundarni predmet s tematskom jezgrom iz prirodnoga i iskustvenoga svijeta

Preostalih jedanaest označenih *prilika* odgovaraju traženim kriterijima za razvijenu usporedbu onoga tipa koji se prema sadržaju svojega sekundarnoga predmeta u retoričkim priručnicima naziva *parabolom*,⁶⁰ a međusobno se razlikuju kako prema formalnim čimbenicima (ukupan broj stihova, redosljed pojavljivanja i kvantitativni odnos između primarnoga i sekundarnoga predmeta), tako i prema semantičkim kriterijima (sadržaj tematskih jezgra i značenjske sveze između primarnoga i sekundarnoga predmeta). Sumiramo rezultate induktivnoga istraživanja:

1. ukupan broj stihova: od osamnaest (III, 217-234) do pet stihova (VI, 73-77);
2. redosljed pojavljivanja:⁶¹ najčešće se prvo opisuje sekundarni predmet (I, 93-100; II, 37-46; V, 65-72; V, 251-258; V, 303-309; VI, 83-88, VI, 113 – 118), samo se na jednome mjestu prvo opisuje primarni predmet (IV, 293-

⁵⁹ *Sveto pismo Starog' zakona*, sv. III. (prir. i preveo M. P. Katančić), Budim, 1831.

⁶⁰ Tako primjerice Škiljan razlikuje *parabolu* i *paradigmu*. Obje su po obliku razvijene usporedbe, tek što parabola na sadržajnom planu donosi općepoznate tipične fenomene iz prirode, dok paradigma donosi jasnije fiksiran događaj u povijesti, mitologiji ili književnosti. Usp. D. Šk i l j a n, Terminologija: tropi i figure, *Latina et Graeca* 34, 1989., str. 71-72; D. Šk i l j a n, »Retorika i suvremena lingvistika«, u: *Dijalog s antikom*, Zagreb, 1992., str. 74.

⁶¹ O redosljedu pojavljivanja i odnosu između primarnoga i sekundarnoga predmeta usp. K v i n t i l j a n, *Inst. or.*, VIII, 3, 77, kao i sustavno obrazloženje: H. L a u s - b e r g, *op. cit.* (8), § 846.

- 300), dok je u trima usporedbama provedeno uokvirenje sekundarnoga predmeta primarnim (III, 5-12; III, 217-234; VI, 73-77);
3. kvantitativni odnos između primarnoga i sekundarnoga predmeta: tek je u dvjema usporedbama realiziran simetričan odnos između opsega primarnoga i sekundarnoga predmeta (I, 93-100; V, 65-72), dok je u preostalih devet zamjetan veći opseg sekundarnoga predmeta u odnosu na primarni predmet, s gornjom granicom od četrnaest stihova (III, 219-232);
 4. sadržaj tematskih jezgra primarnoga predmeta:
 - a) psihološka stanja i emocije
 - pohlepa (I, 97-100)
 - kolebljivost i neodlučnost (III, 217-218; 233-234)
 - strah (II, 45-46; VI, 73a,⁶² 77; VI, 87-88)
 - gnjev (III, 5-6a, 11-12)
 - radost (V, 69-72; V, 309)
 - b) događajna jezgra, mikrosekvence
 - Judita cjeliva Holoferнове skute (IV, 293-294)
 - Judita i Abra žurno nose Holofernovu glavu u Betuliju (V, 257-258)
 - Betuljani pljačkaju asirski logor (VI, 117-118)
 5. sadržaj tematskih jezgra sekundarnoga predmeta:
 - a) tema mora
 - brod u oluji (II, 37-40; III, 219-232; V, 303-308; VI, 73b, 77)⁶³
 - ribarenje (V, 65-68)
 - b) sličice iz težačkoga života
 - težak u polju pred naletom ljetne oluje (II, 41-44)
 - težak pripitomljuje i priprema svinju za klanje (IV, 295-300)
 - vinograd opustošen od čvoraka (VI, 113-116)
 - c) životinje
 - bijesan pas (I, 93-96)
 - živahan konj (III, 6b, 11-12)
 - sokol i lovina (V, 251-256), sokol i jato ptica (VI, 83-86).

⁶² Riječ je o polustihu i stoga ga dodatno označujemo.

⁶³ I vlastiti očaj i tugu pred gubitkom majke Marulić u privatnome pismu J. Čipiku opisuje usporedbom s nemirnom lađicom usred mora: »A u tome mi je, za moj veći nemir i muku, nedostajala majčina pomoć, tako da sam u neprilici sa sviju strana, kao onaj koji se našao u velikoj oluji sa brodom krhkim i lišenim opreme. Nada je moja jedino u Bogu i on će me, oslobađajući me, po svojoj ljubavi i milosrđu, od tolikih nevolja, privesti u luku duhovnoga mira.« Usp. III. pismo J. Čipiku, u: *Sedam pisama* (prir., preveo i komentirao M. Milošević), *Colloquia Maruliana* 1 Split, 1992., str. 40-41. Slična se usporedba zatječe i u *Naslidovan'ju*: »Jer kakono brod brez timuna simo-tamo bludi bo potisnut od valov morskih, tako človik slab, ki ostavlja svoju dobru odluku, razliko jest napastovan.« Usp. *Naslidovan'je*, *op. cit.*, str. 53. Razvijenim usporedbama s temom iz pomorskoga života mogli bismo pridružiti i one iz prozih latinskih djela. O njima usp. B. G l a v i ć i ć, *op. cit.* (17), str. 14-18.

Zadržimo li se na kvantitativnome odnosu između primarnoga i sekundarnoga predmeta, tada je moguće izdvojiti dvije skupine: jednu, brojniju (9), koju čine usporedbe u kojima se unatoč različitoj opsegu – u rasponu od osamnaest do pet stihova – sekundarni predmet predočuje zamjetnim viškom slikovnoga materijala, dodirujući primarni predmet tek u središnjoj točki sličnosti, potpomognutoj katkada analogijskim korelacijama, te one zadovoljavaju uvjete za razvijene usporedbe ne samo po svojem ukupnome opsegu nego i po posve neuravnoteženome odnosu između primarnoga i sekundarnoga predmeta, dok tek dvije usporedbe pokazuju simetričan odnos između primarnoga i sekundarnoga predmeta, što je, napominjemo, osobina koju je Skok pripisao svim Marulićevim razvijenim poredbama.⁶⁴

3.3.2.1. Razvijene usporedbe s većim opsegom sekundarnoga predmeta

Brod u oluji

Najekstenzivniji primjer Marulićeve razvijene usporedbe, one koja teži gotovo potpunome osamostaljenju te tvori cjelovitu i posve zaokruženu sliku, jest *prilika* u trećem pjevanju, gdje se kroz osamnaest stihova opisuje iznimno teško i složeno stanje Ozije, koji kao gradski starješina, i tako odgovoran za sudbinu zajednice, mora donijeti tešku i neodgodivu odluku: predati se Holofernu, na što ga nukaju Betuljani, ili ustrajati u predanosti Jahvinoj volji, što je iz pragmatičke perspektive značilo izginuti od žedi:

U veliku pečal, s plačnima očima,
 Ozija ustarhal staše meu njima.*
 Kako ki strašnima vitri zagonjen brod*
 Meu vali mnogima vodi prik slanih vod,
 Svarta korablji hod ne kuda bi hotil,
 Da dajuć jidrom god kud jih je duh zavil,
 Li još se je usilil kokogod se oprit,
 Dokla je timun cil, ne htić o skolj udrit;
 Simo-tamo pozrit ne staje jer vidi
 Da mu se je borit s vitrom, s morem, s diždi;

⁶⁴ Skok, naime, neprekidno inzistira na cjelovitoj pikturalnosti obaju usporednih korelata, njihovu simetričnu odnosu i jasno izraženome srednjem članu usporedbe (*tertium comparationis*), što izdvaja kao temeljna svojstva razvijenih usporedaba, koje uz navedene retoričke kriterije moraju zadovoljiti i estetske kriterije. Sve one usporedbe koje su nastale zbog rime ili prema metričkim zahtjevima, bez obzira na opseg ne mogu, prema Skoku, ući u skupinu razvijenih usporedbi. Dok je dakle za Marulićeve usporedbe Homerova i Vergilijeva tipa svojstveno zorno prikazivanje obaju predmeta, jasno izražen *tertium comparationis*, simetrična izvedba i artistska vrijednost, kod onih nerazvijenih oba predmeta nisu »pikturalno prikazana«, *tertium comparationis* nije prikazan *expressis verbis* i nastale su radi srokovnih ili metričkih potreba. Usp. S k o k, *op. cit.* (2), str. 201, 216.

Garbin hlopom hlidi a zvižju konopi,
 Val rovući slidi, ter busa u popi,
 Sve nebo poklopi oblak s tmasta lica,
 Iz njega dižd kropi, mun'ja ga prosica,
 Grom s triskom potica, strahotno tartnjući,
 Preda, pada nica mornar li jidrući;
 Tako t' se obzirući, Ozija predaše
 Pogibil vidući, da li još uzdaše.

III, 217-234.

* *Ozija bi pečalan čuvši da će se pridati, da li još imaše ufan'je u Bogu.*

* *Prilika.*

Stanje Ozije pred preplašenim Betuljanima, koji mu dolaze iznemogli od dvadestodneve žeđi s prijekorom što se već nisu predali, i naletom premoćne Holofernove vojske pred kojom nema uzmaca, Marulić prisposobljuje s mornarom koji usred strahovitoga nevremena u maloj korablji gonjenoj uzburkanim valovima i strašnim vjetrovima pokušava i dalje jedriti te ne upravljajući lađom kamo bi on htio, već puštajući jedrima na volju posljednjim snagama – dokle god je kormilo cijelo – pokušava izbjeći smrtonosni *školj*. Mnoštvom detalja: *grbin* s hukom puše, zvižde konopi, valovi bučeći navaljuju i udaraju u krmu, nebo prekriveno tmastim oblakom iz kojega pljušti dažd, munje i gromovi, kroz punih četrnaest stihova, koliko zaprema sekundarni predmet, Marulić opisuje Ozijino stanje neodlučnosti, kolebljivosti, tjeskobne brige za sudbinu zajednice, njegove unutarnje borbe između vjere u svemoćnoga Jahvu – koja još nije posve ugasnula – i pragmatičkoga, političkoga rješenja (bolje je predati se nego izginuti od žeđi!), što se nadaje kao jedino moguće rješenje u posve bezizlaznoj situaciji. Središnja točka sličnosti: mornar koji u malenoj korablji prepuštenoj olujnome nevremenu pokušava i dalje jedriti / Ozija pred preplašenim Betuljanima i strašnim neprijateljem mora donijeti tešku odluku, upotpunjena je razvidnim viškom detalja sekundarnoga predmeta što sa stanovišta epske kompozicije predstavlja preveliku digresiju i zapreku u razumijevanju te se Marulić osjeća dužnim protumačiti je sažetom parafrazom u bilješci: *Ozija bi pečalan čuvši da će se pridati, da li još imaše ufan'je u Bogu.*

Osim iznimnoga estetskoga učinka, čemu pridonosi ne samo bogatstvo slikovnoga materijala nego i skrivene analogije (mornar koji se unatoč strašnome olujnome nevremenu ne predaje dokle je god kormilo cijelo / Ozija koji unatoč pritiscima kolektiva još nije posve izgubio vjeru u Boga), ova Marulićeva razvijena usporedba, po brojnosti i zornosti opisnih jedinica uz sam bok čuvenim Homerovim i Vergilijevim epskim usporedbama, ima važnu značenjsku funkciju u cjelini spjeva. Ona je s jedne strane kulminacijska točka teškoga, tjeskobnoga stanja i bezizlazne situacije u kojoj su se našli Betuljani pred premoćnom silom Holofernovom, a s druge uvertira, podloga na kojoj će upravo bljesnuti pojava Judite, jedine žene (uz Abru) u spjevu i k tomu udovice. Ozija će naime – kako je vidljivo iz daljnjega pripovjednoga tijeka – popustiti pred zahtjevima kolektiva i donijeti

pragmatičnu kompromisnu odluku »pregovaranja s Bogom«. Vjera međutim ne priznaje kompromisna rješenja, a još manje situaciju »kalkuliranja« s Božjom voljom, što je sadržaj prvoga Juditina govornoga nastupa: Tko ste vi, obraća se Judita gradskim starješinama, da iskušavate Boga i postavljate mu rokove?⁶⁵

Svojom rukom Judita će ostvariti Božji naum samo i isključivo stoga što je jedina među njima posjedovala čistu i bezuvjetnu vjeru. Pojava Judite na kraju trećeg pjevanja posve je sukladno mjesto spram njezina pojavljivanja u predlošku: na početku osmoga poglavlja. Ono što u Bibliji čini prvih osam poglavlja, to u spjevu čine prva tri pjevanja. Simetričan odnos između dviju polovica je sačuvan. Glavna se junakinja i u predlošku i u Marulićevu spjevu javlja na aritmetičkoj sredini »pripovjednoga vremena« te i svojom ulogom i mjestom pojavljivanja označuje početak raspleta. Nastup Juditin označuje tako kulminacijsku točku fabule poslije koje je neminovno morao uslijediti obrat.⁶⁶ Trenutak najviše napetosti Marulić je tako vješto iskoristio za estetski i kreativni predah kako bi veličanstvenom usporedbom i slikom predočio ono što je čitateljima sugerirano dijegetskim planom starozavjetne historije i poduprto njegovim moralističkim ekskurzima: kompromisno rješenje Ozije znak je ne samo njegova popuštanja pred zahtjevima zajednice već i »klimavih« temelja njegove osobne vjere. Bez Judite, njegova bi se *korabljica*, unatoč još posve nerazbijenu kormilu, nošena vjetrovima i valovima nezaustavljivo nasukala na školj.

U još je jednoj razvijenoj usporedbi Marulić za primarni predmet izabrao Oziju:

Kakono ki upuzi u porat jur mneći*
 Da ga val pogruzi, vitar strašno dmeći,
 Raduje se steći, zgibal koj ubiže
 U sebi misleći, ter spasan ku stiže,
 Hvala Bogu dviže da ga ne poklopi
 More i ne stiže, ko mnogih potopi.
 Tako ti meu popi vesel Ozija stav (...).
 V, 303-309.

* *Prilika*.

Razvijenom usporedbom i slikovnim govorom, Marulić predočuje veselje Ozije⁶⁷ kada je pred njegovim očima, kao i pred očima cijeloga preplašenoga puka, Judita iz bisaga izvadila krvavu Holofernovu glavu. Tjeskobno stanje neodlučnosti pred teškom odlukom kada je na pomolu bila kolektivna katastrofa (u III. pjevanju) ima svoj antitetički odraz u neizmjernu veselju i euforičnom slavlju nad pobjedom,

⁶⁵ Usp. u predlošku: *Jdt* 8, 11-13, a u spjevu: III, 289-296.

⁶⁶ Usp. *Aristotel*, *Poetika* XVIII, 1455b 24-34.

⁶⁷ Marulić i netom prije usporedbe upozorava u bilješci: *Kako se Ozija obeseli* (V, 301).

do koje je došlo »iznenadnim obratom« iz nesreće u sreću (u V. pjevanju). Istovjetnu tematsku jezgru sekundarnoga predmeta – mornar u slabašnoj korabljici zahvaćen olujnim nevremenom – Marulić je iskoristio kako bi njome označio radikalno drukčija psihološka stanja istoga aktera: stanje tjeskobe i žalosti Ozijine indicirano položajem mornara koji tek zna da mu se boriti s vjetrom, ali još ne zna kako će i hoće li uopće ugledati kopno i izbjeći greben (III. pjevanje), oponira njegovu stanju neizmjerne radosti i zahvalnosti Bogu (V. pjevanje), što je Marulić prisposobio kroz istovjetnu sličicu s inverznim svršetkom: mornar je sretno uplovio u luku i uz Božju pomoć prebrodio *neveru*.

Brod u oluji, kao najzastupljenija tematska jezgra razvijenih usporedaba, javlja se ponovno u šestom pjevanju, gdje će kroz sedam stihova strah Asiraca pred viješću o Holofernovoj smrti Marulić prisposobiti slikom smrtnoga straha mornara pred razbijenim brodom. Mornar pred srušenim *gavunom* (kućica na krmi broda) bez *argutle* i kormila, nestalim pred naletom bijesnoga *grbina*, u analogijskoj je korelaciji s Asiracima pred viješću o truplu bez glave njihova »slavnoga« vojskovođe Holoferna:

Svi se pristrašiše, kako komu gavun*
 Vali zbiv odniše argutlu i tamun,
 dimajući garbun jidrom paha, huhće,
 Miša s morem salbun, on od straha darhće,
 Takim strahom dahće bjeno sartce ovih.
 VI, 73-77.

* *Prilika*.

Uvažimo li kompozicijski plan spjeva, ova je razvijena usporedba u anti-tetičkoj korelaciji sa strahom Betuljana pred vijestima (glasinama) o naletu neprijateljske i prijeteće Holofernove sile u drugom pjevanju. U opisu straha nemoćnih i nezaštićenih Betuljana pred premoćnom asirskom vojskom, Marulić će uporabiti dvočlani *comparatum* iz svakidašnjega života težaka i mornara. Kada tmastim krilima (*kreljutmi*) nebo prekriju gusti oblaci, odjekuju gromovi i sijekaju munje, jednaki strah proživljava i mornar na moru i težak u polju. Jedan vapeći za spasom nastoji uz pomoć užadi upraviti jedra prema kopnu, drugi pred ljetnom olujom, prekidajući svoje poslove nemoćan dršće u strahu za svoj vinograd, borove i žito:

Kako kad tmastima kreljutmi oblak gust*
 Prikriv nebo dima, miga, gromi u hust,
 Mornar, jidra popust, upije ter hiti
 Da k kraju svarnuv šust u porat uhiti;
 Težak darće liti, boji se, govori:
 “Grad mi će pobiti vinograd i bori,
 I žita ka gori jur podivaju klas;
 Ojme, zgubih skori mu hranu, moj trud vas!”

Tako t' ognjenu vlas Oloferna slišav,
Trepri svak, ter za glas pitaju sva kušav.
II, 37-46.

**Kad je zal oblak i fortuna, mornar se boji na moru, a težak na polju, svaki se zlu nadijući. Tako se svi jaše bojati vidjevši fortunuu sile Olofernje.*

Deskriptivni plan na ovomu mjestu Marulić dopunjuje mimetičkim ulomkom te mijenjajući impersonalni iskazni modus uvodi figuru *sermocinacije*.⁶⁸ Signalizirajući kako ne iznosi svoj, nego tuđi govor, pripovjedač »dopušta« težaku da svojim glasom izrazi egzistencijalni strah pred iznenadnom olujom. Ostane li bez žita, kojemu se već pomalja klasje, i pobije li tuča njegov vinograd, težak opravdano strepi kako će propasti njegov trud, a njegova obitelj ostati bez hrane. Težak i mornar pred naletom oluje i Betuljani pred vijestima o pokretu Holofernovu vojske nalaze se u jednakoj egzistencijalnoj situaciji strepeći za goli život, što Marulić dodatno objašnjava u bilješci: *Kad je zal oblak i fortuna, mornar se boji na moru, a težak na polju, svaki se zlu nadijući. Tako se svi jaše bojati vidjevši fortunuu sile Olofernje.*

Nakon što je u stihovima koji prethode ovoj usporedbi cjelovitom i potankom stihovanom parafrazom nabrojio sve toponime iz predložka te prije no što se vratio na sam dijegetski plan priče i ispričovijedao nastavak Holofernova vojnoga pohoda, Marulić je u cjeloviti deskriptivni prikaz pustošenja i razaranja prostora ugradio vještu usporedbu u kojoj je opisao razarajući strah koji hara u ljudskim dušama. Složeno psihološko stanje tjeskobnoga egzistencijalnoga straha, on je opisao jednostavnim sličicama. Ono što je za mornara na moru ili težaka za polju oluja, to je za sve narode Holofernova vojska. Gusti i tmasti oblaci indeks su i najava oluje, glasine o pokretu Holofernovu vojske za sve su okolne narode najava njihove propasti. Kao što mornar otkrivajući na nebu znakove oluje, popušta jedra i hita što prije stići u luku, a težak u polju i vinogradu dršće i strahuje nad urodom, tako se i okolni narodi raspituju o pokretu Holofernovu vojske i dršću od straha pred glasinama o njihovoj sili.

⁶⁸ Sermocinacija ili etopeja prema Škiljanovoj je klasifikaciji *figura mišljenja* koja se sastoji u tomu da govornik u svoj iskaz uvidi drugog govornika oponašajući njegove pretpostavljene karakteristike. Sa stanovišta kompozicije ona predstavlja *metabazu: aversio ab oratore*. Lausberg o sermocinaciji raspravlja u svezi s personifikacijom, a Plett prozopopeju ubraja u mimetičke oblike sermocinacije, koja se sastoji u karakterizaciji realne ili izmišljene osobe govorom. Usp. D. Š k i l j a n, *op. cit.* (60: 1992), str. 76.; H. L a u s - b e r g, *op. cit.* (8), § 827-829; H. F. P l e t t, *op. cit.* (8), str. 66-69.

Sličice iz težačkoga života

Potpuni prijelaz na težacima bliske sličice iz svakodnevnoga života i posvećenije napuštanje visokoga stila u korist niskih tema i niskoga stila s razvidnim smjehooslabadajućim učinkom vidljiv je u gotovo nevjerojatnoj sličici iz težačkoga života, gdje se Juditino cjelivanje Holofernovih skuta prisposodbljuje s težakom koji priprema svinju za klanje:

Tako ričmi timi pokol mu vuhlova,
 Kolinmi obimi poklek skut celova.
 Takoj ti svidova svinju da utije*
 Pomnja težakova, češuć oko šije;
 Vode joj ulije i željudom pita,
 Da ju pak ubije i ditcu napita;
 Ona hruča, rita, legne uz močiru,
 Hvata iz korita; on ostri sikiru.
 IV, 293-300.

* *Prilika*.

Ponizni Juditin klečeći stav pred silnikom uspoređuje se s postupkom seljaka koji najprije brižno utovi i pripitomi svinju, a potom »oštri sjekiru«. Kroz dva je stiha Marulić, pridržavajući se podataka iz predložka,⁶⁹ parafrazirao mikrosekvencu pridruživši joj razvijenu usporedbu s razvidnim učinkom grotesknoga unižavanja i detroniziranja silnika. Duhovito groteskno poigravanje s Holofernom provedeno kroz cijeli spjev u ovoj je usporedbi postiglo najvišu gradacijsku točku: figurom svinje koja rokće, rita se uz kamenu ogradu (*močiru*) i srče, ždere iz korita, nesusjesna dakako onoga što će joj se dogoditi, Marulić je do krajnjih rubova doveo krvavu biblijsku grotesku o sramotnome kraju asirskoga moćnika i dakako najjavio ono što će Judita učiniti za tri dana: *odklati mu glavu kako svinji ali kako bravu*.⁷⁰

Uz sličice iz težačkoga života u drugom pjevanju (II, 37-46), gdje je dvočlani *comparatum* popunjen kratkim prizorom oluje pred kojom strepi i mornar i težak, u šestom je pjevanju Marulić upotrijebio razvedeniju sliku vinograda opustošena od čvoraka kako bi njome prisposodio asirski tabor izložen nesmiljenoj pljački Betuljana:

Kako vinograd gust, kad je voće zriło,*
 Koga ne bude bljust pudar ni pudilo
 Jato ga pokrilo čvarljak, grozd ne ojde,
 Kad se je najilo, s punom gvačom pojde:

⁶⁹ Usp. *Jdt* 10, 20

⁷⁰ Usp. *Judita* VI, 316.

Tako svaki dojde šiju nakarcavši,
I u gradu projde, okol razsakavši.
VI, 113-118.⁷¹

* *Prilika.*

Držeći se vjerno predložka, Marulić je najprije ispričovijedao bezglavi bijeg Asiraca pred bučnom šačicom Betuljana, a potom je razvijenom usporedbom opisao u čijim je rukama završilo asirsko bogatstvo. Pun i zreo vinograd indicira bogat asirski tabor, vinograd bez čuvara i strašila u analogijskoj je korelaciji s Asircima bez vojskovođe, a jato čvoraka koje ni grozda nije ostavilo netaknutim zorna je *prilika* pljačkaškoga pohoda Betuljana.

Živahan konj, sokol i jato ptica

Živahan konj podboden ostrugama sekundarni je predmet razvijene usporedbe u trećem pjevanju, u kojoj Marulić, nakon što je proleptički nagovijestio sretnu sudbinu pravедnika prozelita Akiora, opisuje Holofernov gnjev:

Veziri toj čine, Oloferna gnjivu
Pridaše vrućine, kako konju živu
Kad teče po njivu, kad mu dadu ostrog:*
popostrese grivu tere poljuti nog.
Priskoči plot i stog i potok prikine,
Koliko je uzmog, teče, vrata, rine.
Tako sobom hizne ovoga gardoba,
Kad ju pouzdvigne vezirska grdoba.
III, 5-12.

* *Prilika.*

Holoferna, užasnuta savjetom Akiora kako sa Židovima treba postupati mudro i oprezno i ne napadati ih ako su ostali vjerni svojem Bogu, još više potpiruju veziri (pridaju mu vrućinu!),⁷² a njegov gnjev Marulić opisuje slikom živahna konja koji trči po njivi podboden ostrugama, protresa grivom i ljutito zatopće nogama, preskače plot i stog (plast sijena), presiječe potok te koliko god može trči, srlja navrat-nanos.⁷³ Sekundarni je predmet – posve u maniri epskih usporedaba

⁷¹Zanimljivo je ovdje spomenuti i Matoševo intertekstualno »citriranje« ove Marulićeve *prilike* u opisu samoborske rane jeseni (1908.), na što je upozorio Tomasović. Usp. M. T o m a s o v i ć, »Matoš o Maruliću«, u: *Tragom struke: Od Petrarke do Lamartinea; od Marulića do Hergešića*, Zagreb, 2006., str. 74.

⁷²O tomu usp. kraj II. pjevanja.

⁷³Pridružujemo se Lučinovoj transkripciji: Koliko je uzmog, teče, vrata, rine (III, 10). Za detaljnije obrazloženje usp. B. L u č i n, »Tekstološki i leksikološki prinosi Marulićevoj *Juditi*«, *Colloquia Maruliana* XI, Split, 2002., str. 213.

klasičnoga motivskoga inventara⁷⁴ – uokviren primarnim na početku i kraju usporedbe te poduprt leksičkim konektorima: *toj – kako – tako*, a svojim zamjetnim viškom detalja postaje samostalnom sličicom. Metaforičkim govorom (Holoferno se rita!), koji se nastavlja uz opis primarnoga predmeta, Marulić dopunjuje središnju točku usporedbe (bijes) povezujući dva člana jednoga binoma: Holoferново povišeno emotivno stanje gnjeva opisano je kretnjama živahnoga konja, unutarnje se stanje biblijskoga aktera opisuje vanjskim kretnjama neukrotiva konja, apstraktno se opisuje konkretnim.

U dvjema je razvijenim usporedbama u sadržajni inventar sekundarnoga predmeta Marulić uvrstio sokola, najsavršeniju pticu grabljivicu.⁷⁵ U petom je pjevanju primarni predmet usporedbe mikrosekvenca: Judita i Abra žurno nose Holofernovu glavu u Betuliju, dok je u šestom pjevanju primarni predmet usporedbe strah Asiraca koji panično bježe po polju saznajući za Holofernovu smrt:

Kao kad sokol uhvati lovinu,*
Zavje se više skolj, side na visinu,
Ne pustiv živinu iz nohat, ku je jal,
Dokla dopre stinu gdi je gnijizdo svijal;
Harlo ti je lital, da se napitaju
Ptići, jerbo je znal da ga lačni čekaju:
Tako t' ne sustaju ove dvi, ni sidu,
Dokla ugledaju vahtare na zidu.

V, 251-258.

* *Prilika*.

Kako kada sokol u nebo se vija,*
Jato se ptic odzdol široko razvija,
Ča pri more, svija, naprid se pojima,
Jer ga strah zabija, duše ne pojima:
Tako tada njima bojazan micaše,
Simo-tamo svima po polju starkaše.

VI, 83-88.

* *Prilika*.

Usporednim korelacijama: *kao kad – tako* u prvoj razvijenoj usporedbi, Marulić je povezoao mikrosekvenca iz predloška: Judita i Abra žurno hitaju k Betuljanima noseći u bisagama odrubljenu Holofernovu glavu, sa slikom sokola koji u svojim pandžama nosi lovinu te vinuvši se visoko iznad školja i ne puštajući je iz pandža leti do stijene gdje ga u svitome gnijezdu čekaju gladni ptići. Zamjetan

⁷⁴ Usp. *Ilijada* VI, 505 – 509.

⁷⁵ Sokolove (sokoli mitari!) nose i Holofernovi vojnici i pratioci. Usp. *Judita* I, 270. O ptičarenju po Dalmaciji usp. C. F i s k o v i ć, *Baština starih hrvatskih pisaca*, Split, 1978., str. 107-108.

višak detalja sekundarnoga predmeta okuplja se u središnjoj točki usporedbe: kao što Judita i Abra žurno nose Holofernovu glavu čime će Betuljanima donijeti spas, tako i sokol hita da što prije svojim gladnim ptićima donese lovinu. Implicitne analogijske korelacije: gladni ptići – Betuljani, lovina – Holoferno, sokol – Judita pridonose živosti ove usporedbe, a prispodoba Holoferna, točnije njegove odrubljene glave s inferiornom i nezaštićenom lovinom u pandžama sokola samo je primjer više u nizu sustavnoga detroniziranja silnika.

Premda se i u drugoj razvijenoj usporedbi⁷⁶ nazire događajna jezgra primarnoga predmeta: panični bijeg Asiraca nakon vijesti o odsječenju Holofernovoj glavi (*Jdt* 15, 1-2),⁷⁷ središnju točku usporedbe ne čini puka događajnost, nego strah kao snažna negativna emocija, što je Marulić već opisao u razvijenoj usporedbi prije nekoliko stihova, usporedivši strah Asiraca sa strahom mornara u oluji s razbijenom barkom (VI, 73-77) i naglasio u bilješci uz 78. stih: *Kako se vojska pristraši i poča bižati*. Strah Asiraca pred viješću o smrti slavnoga vojskovođe i prije no što su na njih udarili Betuljani, biblijski pisac opisuje u jednome retku:

A kad sva vojska ču, da je Holofernu odsječena glava, ostavi ih pamet i razum i od samoga straha i bojazni potražiše pomoć u bijegu. (*Jdt* 15,1)

Marulić u narativni tijek unosi kreativni predah i razvijenom slikom preplašenoga jata ptica koje se u širokome letu razbježi pred naletom sokola, savršeno oslikava strah Asiraca i njihovo bezglavo trčanje po polju. Dijegetski okvir i pripovjedne sekvence koje će uslijediti daju ovoj usporedbi pouzdan oslonac. Parafrazirajmo ih ukratko: vrativši se s Holofernovom glavom u bisagama u Betuliju, Judita je svojim sugrađanima dala niz korisnih savjeta: neka najprije nabodu Holofernovu glavu na koplje i postave je na zidine grada, a potom sa silnom bukom izađu pred Asirce; Asirci se, uznemireni silnom bukom nakon burne noći bude; sluga Vagav dolazi pred Holofernovu ložnicu-šator, najprije oprezno udara kapom o dlan i osluškuje spava li Holoferno s Juditom u naručju, a zatim ipak razmiče zastor i užasnut ugleda na krvavoj postelji truplo bez glave; Vagav glasno zavapi i razdrije svoju odjeću te plačući odlazi do skrovitih Juditinih odaja i, ne našavši je, razotkriva sramotnu i užasnu istinu: jedna je Židovka velikome Holofernu namjestila zamku; zlokobna se vijest širi taborom, vrijeme je da se ostvari Juditina kletva nad Asircima: *Probavit će čaše ke su sinoć pili* (*Judita*, VI, 19). Krvava satira⁷⁸ o velikome silniku približava se konačnome razrješenju, slikovnim govorom Marulić joj daje pjesnički epilog.

⁷⁶ Napominjemo kako je ovu razvijenu usporedbu Skok posve izostavio.

⁷⁷ Zanimljiva je i bilješka uz ovaj redak u Čebušnikovu prijevodu: »Asirci su jamačno imali i drugih ljudi koji su bili podobni za vojsku u boj. Smrt Holoferna mogla ih je razdražiti više na osvetu, negoli potaći na bijeg. Pa odakle onda taj sramotni rasap? Onaj koji je pregjašnje noći podao slaboj ženi muškarčevo srce, natjerao je ovo jutro tisuće muškaraca u bablji bijeg.« Usp. *Sveto pismo Staroga i Novoga zavjeta*, sv. II. (prir. i preveo V. Čebušnik), Zagreb, 1913.

⁷⁸ O komičnim i satiričkim komponentama biblijske *Judite* usp. T. C r a v e n, *Artistry and Faith in the Book of Judith*, Dissertation series, Society of Biblical Literature 70. Chico, California, 1983., str. 114-116.

3.3.2.2. Razvijene usporedbe s uravnoteženim odnosom između primarnoga i sekundarnoga predmeta

Dvije Marulićeve razvijene usporedbe svojim posve uravnoteženim, simetričnim odnosom između primarnoga i sekundarnoga predmeta odudaraju od uobičajenih definicija razvijenih ili epskih usporedaba, po kojima je bitno obilježje ovoga modela usporedbi upravo prevaga opisnih jedinica sekundarnoga predmeta koje teže stanovitu osamostaljenju. Riječ je o prvoj Marulićevoj označenoj *prilici*, ujedno i najpoznatijoj: onoj u kojoj se Nabukodonozorova nesanicna izazvana pohlepom uspoređuje s kretnjama bijesnoga psa, i onoj u petom pjevanju gdje se Juditina radost – što već iz riječi slugu Vagava vidi kako ga je laskavim riječima obmanula – uspoređuje s radošću ribara nad skorim ulovom:

Kakono kad bludi sobom simo-tamo*
 Bisan pas meu ljudi, pojti ne umi kamo,
 Ner se varti samo ter ujisti preži,
 Onamo, ovamo, ciri se i reži,
 Tako t' ov, ki leži misleći, sasvima,
 Ništare ne teži, a pokoja nima,
 Glavom svuda kima i sobom privraća,
 Posažmi očima, da san se odvraća.

I, 93-100.

* *Prilika*.

Kad spusti udice ter zadije ribu,*
 Istežuć tunjice, mahne gori šibu
 Ribar i potribu ima jur dat je van,
 Radostan da hlibu smok mu je pripravan:
 Tako, kad osnovan jur misli svoje teg
 Vidit Judit, izvan urehe na se usteg
 I skuta pouspreg, radosna pojde tad
 Da tuj, rukom poseg, osnovu otko sad.

V, 65-72.

* *Prilika*.

U objema se usporedbama sličnost uspostavlja između konkretnog i apstraktnog, između vanjskog i unutrašnjeg, između vidljivog i nevidljivog, što je uostalom obilježje koje možemo pripisati i drugim Marulićevim usporedbama, ali je njihova specifičnost u tomu što su usporedni korelati u posve simetričnome odnosu (4 : 4), čime se još naglašeniije nego kod usporedaba s neuravnoteženim odnosom između primarnoga i sekundarnoga predmeta javlja vidljivo ulaženje i interakcija između semantičkih obilježja primarnoga i sekundarnoga predmeta. Usporedni se korelati opisuju svaki u svojem prirodnome okruženju, a njihova se sličnost realizira iz eksponenata obaju odnosa. Okosnica se usporedbe stoga ne

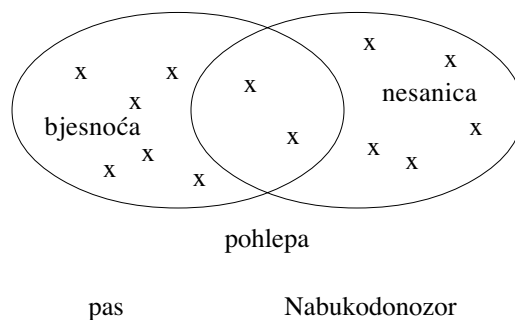
realizira kao *tertium*, nego kao *quintum comparationis*,⁷⁹ čime se postiže stanovita dinamika, značenjska gustoća u analogijskim prožimanjima semantičkih obilježja obaju predmeta.

U prvom nas primjeru Marulić promišljeno i mudro vodi da mislimo na Nabukodonozorovu nesanicu dok nam pred oči stavlja kretnje bijesnoga psa uspostavlajući među njima posve uravnotežen odnos pojačan leksičkim konektorima: *kakono-tako*. Kao što dakle pas zaražen bjesnoćom luta amo-tamo i ne zna kamo bi krenuo, vrti se, ceri i reži vrebajući koga bi ugrizao, tako se i Nabukodonozor pritisnut nemirnim mislima vrti u postelji, prevrće glavu i stišće oči, ali uzalud priziva san. No, pravi uzrok Nabukodonozorove nesaničice ne razabire se na čisto denotativnoj razini i autorski ga pripovjedač razotkriva u moralističkom ekskurzu poslije usporedbe (I, 101-104), kao i u marginalnoj bilješci uz 103. stih: *Skupost nigdar sita. Skupost* (pohlepa) jest dakle uzrok Nabukodonozorove nesaničice, a indicira se uz pomoć dviju pridruženih slika (bijesan pas / Nabukodonozorova nesaničica), čije su opisne jedinice ulančane prema sintagmatskoj, metonimijskoj osi: kretnje bijesnoga psa prema načelu kauzalnosti upućuju na njegovu bjesnoću, kretnje Nabukodonozora prema istome načelu upućuju na njegovu nesanicu – pri čemu oba usporedna korelata kao dva znaka i dalje ostaju odvojeni i različiti. No, čitatelj je ipak ponukan da, ne poništavajući denotativnu vrijednost obaju znakova,⁸⁰ misli na nešto treće (Nabukodonozorovu pohlepu). Unutarnja je dvojnost istodobno podržavana koliko i prevladana: jedna se situacija predočuje drugom koja joj je nalik, ali je u isto vrijeme ostavljena mogućnost razrade i širenja paralelne strukture. Biranim rasporedom značenjskih jedinica čitatelj je vođen da prema semantičkim obilježjima sekundarnoga predmeta izgradi paralelan sustav implikacija koji će odgovarati primarnome predmetu što povratnim djelovanjem izaziva recipročne promjene u sekundarnome predmetu.

Djelujući na imaginaciju čitatelja, Marulićevo »vidjeti kao«, znači »vidjeti slično« i u isto vrijeme polučuje snažnim kognitivnim učinkom: »učiniti što vidljivim«. Dok mu se pred očima razastiru kretnje bijesnoga psa i Nabukodonozorovo prevrtanje u postelji, čitatelj je vođen da čuvajući dvojnost ovih slika misli na nešto treće. Ono što je samo po sebi nevidljivo (pohlepa), postaje vidljivim uz pomoć dviju slika na čijem sjecištu niče treće značenje:

⁷⁹ Jednostavniji tip proporcionalne usporedbe, koji se ostvaruje sintaktičkim paralelizmom, javlja se u retoričkim priručnicima pod nazivima: *antapodoza*, *redditio contraria*, a ostvaruje se prema shemi: ut s^1/s^2 , sic r^1/r^2 ili ut s^1/s^2 , sic r^2/r^1 . Usp. K v i n t i l i j a n, *Inst. or.* VIII, 3, 79; H. L a u s b e r g, *op. cit.* (8), §846. Proporcionalna usporedba koja se rasprostire na razini diskursa javlja se i pod nazivom *ikon*. Usp. L. Z i m a, *op. cit.* (16), str. 72.

⁸⁰ Nije dakle riječ o jednoj slici s dva značenja, što bi bilo metafora, nego o dvjema slikama s jednakim značenjem. O ovoj razlici između usporedbe, u kojoj paralelizam djeluje između doslovnih »termina« te nema otklona ili supstitucije i metafore kao diskurzivnoga tropa usp. P. R i c o e u r, *op. cit.* (12), str. 217.

U drugoj se razvijenoj proporcionalnoj usporedbi sličnost realizira ponovno iz eksponenata dvaju odnosa (Judita – Holoferno; ribar – riba), a podupiru je i implicitne potanke ekvivalencije (udica – Juditine laskave riječi, ukrasi i podignuti skuti, ribar – Judita, riba – Holoferno), što bi u nekoj drukčijoj leksičkoj realizaciji izravno vodilo alegoriji,⁸¹ kojoj su brana tek poredbeni leksički konektori: *kad-tako*. Čitatelj je ponovno pozvan da čuvajući dvojnost slika, čitajući jedno, misli na drugo. Dok vidimo kako ribar spušta udicu u more te u trenutku kada je osjetio da se riba zakvačila isteže povraz i zamahuje šibom spreman da je izvuče van, Marulić nas navodi da mislimo na Juditine »mamce«: na njezine urese i podignute skute uz pomoć kojih će dovršiti svoju zamisao. Radost ribara zbog lakoga ulova i slasnoga zalogaja upućuje na Juditinu radost što je lukavim riječima⁸² obmanula Vagava,⁸³ a potom se unaprijed veseli što će Holoferno podleći njezinim ženskim »mamcima«.

Iznimna kognitivna moć ovih razvijenih usporedaba, koje svojim simetričnim odnosom među usporednim korelatima dovode do naglašenoga analogijskoga prožimanja i interakcije semantičkih obilježja obaju slika, dovodi ih do ruba zadannoga tropološkoga modela razvijenih usporedaba: konkretna živa dinamička slika slični pojmu koji ilustrira, ali na njihovu se sjecištu skriva metaforički događaj.⁸⁴

⁸¹ Na bliskost razvijenih usporedaba i alegorija upućuju i Plett i Freidenberg. Prema Plettu, kod razvijenih usporedaba, koje se ostvaruju na razini diskursa, a ne na razini sintagme, izostavimo li leksičke konektore za usporedbu, nastaje alegorija. Homerove su usporedbe, prema Freidenberg, »stariji oblik« alegorije u kojoj su slika i pojam odvojeni. Kad bi se priča i pouka, kao dva nezavisna niza u parabolama i basnama, povezala s »kao«, nastale bi razvijene usporedbe, ako se iz usporedbe izbacilo »kao«, nastaje parabola. U svim se slučajevima apstraktno donosi posredstvom konkretnog, pojam se izražava slikom. Usp. O. M. F r e i d e n b e r g, *Mit i antička književnost* (prevela R. Mečanin), Beograd, 1987., str. 233-234, 258-260; H. F. P l e t t, *op. cit.* (8), str. 55.

⁸² Usp. sličnu usporedbu u *Davidijadi*, gdje se Šaulove laskave riječi Davidu uspoređuju s lukavim ribičem koji na udicu stavlja meku: *Davidijada* II, 102-106.

⁸³ Juditinu je obmanu Vagava autorski pripovjedač prokomentirao u stihovima koji prethode usporedbi (V, 61-64).

⁸⁴ Ricoeur će se pitanju ikoničke moći metafore u svojoj znamenitoj studiji *Živa metafora* vratiti upravo u onom poglavlju (*Ikonički trenutak metafore*) gdje će upozoriti na strukturnu bliskost između usporedbe i metafore kao diskurzivnih tropa u onom slučaju

Zaključak

Unatoč razvidnoj višeznačnosti Marulićeva leksema *prilika*, njegovo je značenje u marginalnim bilješkama *Judite* ipak suženo na značenje usporedbe i Marulić je – označivši ih na margini – imao nekog posebnoga razloga skrenuti na njih pozornost čitatelja, dok je poneke – one slabije razumljive i redovito egzemple-usporedbe – opremio i dodatnim objašnjenjima. Ono što se nadaje kao rezultat novoga analitičkoga čitanja Marulićevih *prilika*, upućuje ipak na jednu nezanemarljivu korekciju: sve usporedbe označene kao *prilike* nisu razvijene usporedbe, a još manje bi se sve mogle opisati jednoobraznim tropološkim modelom epskih usporedaba. Uz jednostavnu usporedbu i usporedbu-končeto te mogućnost dodatnih razlikovnih modela kvantitativnih i proporcionalnih usporedaba, važno mjesto u Marulićevim razvijenim usporedbama imaju usporedbe-egzempli (*paradigme*) i usporedbe koje bi se prema sadržajnom inventaru sekundarnoga predmeta mogle imenovati *parabolama* (Škiljan),⁸⁵ ali zbog opterećenosti ovoga termina biblijskim konotacijama otvaramo mogućnost da ih imenujemo *prispodobama*.

Rezultati se našega istraživanja razvijenih usporedbi u *Juditi* – a nastojali smo tek izdvojiti temeljne tropološke modele i pružiti inicijalnu semantičku raščlambu bez pretenzija lingvo-stilističke analize – ne podudaraju posve s rezultatima Skokova čitanja, ali njegovi zaključci o *pikturalnosti* kao najvažnijoj estetskoj odlici Marulićeva stila, kao i o živoj dinamičkoj svezi između unutrašnjega doživljajnoga plana biblijskih aktera i njihove konkretne slikovne prezentacije u razvijenim usporedbama, ostaju neosporni. Semantička raščlamba razvijenih usporedaba također ne opovrgava Pavličićeve zaključke,⁸⁶ koje je nadopunio Tomasović,⁸⁷ o prevlasti »prednjega plana«, uvažavanju vremensko-prostornoga kontinuiteta, susljednosti i kauzalnosti u *Juditi* kao renesansnome spjevu. Međutim, dok čiste opisne dionice, kao što je primjerice veličanstven opis (*pragmatografija*) pokreta Holofernove vojske s kraja prvoga pjevanja i prizor Juditina kićenja (*prozopografija*) iz četvrtoga pjevanja odaju prevlast vanjskoga opažaja te se pred očima čitatelja u neizmjernome bogatstvu vidljivoga i nepreglednome obilju riječi zbiva upravo rasap svjetlećega, bliještećega, razvijene usporedbe odaju Marulićevu radost zastajkivanja, zavirivanja u unutrašnjost likova, iskoračenja iz predmetnoga i vidljivoga u ono očima skriveno i nevidljivo. O strahu, tjeskobi, radosti, lukavstvu Marulić govori u slikama.

kada se načelo metaforičkoga prijenosa značenja odvija prema četvrtom Aristotelovu modelu metafore (po analogiji), kako je izloženo u XXI. poglavlju *Poetike*. U *Retorici* (III, 11, 1412b-1413a), Aristotel izrijeком upozorava kako su i čuvene usporedbe na neki način metafore jer se poput metafora temelje na analogiji. Usp. P. R i c o e u r, *op. cit.* (12), str. 214 -217.

⁸⁵ Usp. bilj. 60.

⁸⁶ Usp. P. P a v l i č i ć, »Judita i Osman kao tipovi epa«, u: *Rasprave o baroknoj književnosti*, Split, 1979., str. 209-212.

⁸⁷ Usp. M. T o m a s o v i ć, *op. cit.* (39), str. 25.

Razvijene usporedbe, kao i sve opisne dionice u spjevu, zrcale snagu Marulićeve kreativne imaginacije, koja se napajala koliko zalihom općih mjesta iz klasične epike toliko i zavičajnim i iskustvenim sličicama iz života težaka i ribara. Od uzvišenih prizora leta sokola i kretnja neukrotiva konja do prizora pripremanja svinje za klanje, pred očima čitatelja nižu se bliske sličice iz svakodnevnoga života kojima se indiciraju složena psihološka stanja. Slika je tako u funkciji pojma, razvijene usporedbe osnažuju govor autorskoga pripovjedača, koji svoje česte moralističko-propedeutičke ekskurze omekšava i podupire estetski dotjeranim slikovnim »polovicama« usporedaba. Slikom, koja govori više od tisuću riječi, Marulić ponire u unutrašnjost biblijskih aktera čineći ih aktualnom recipijentu bliskim i svakidašnjim, premještajući tako plan uzvišene biblijske prošlosti na razinu živuće sadašnjosti. Epskim se jezikom predočuje, pokazuje. Epik, zaključuje Steiger,⁸⁸ nastoji sve preobraziti u živo zbivanje, sve prikazati očima i stanje duše pretvoriti u pojave. Čitajući *Juditu* doista nije potrebno provjeravati istinitost Natalisovih riječi o Marulićevu slikarskome daru. Marulić je kao rođeni epik mislio u slikama. Štoviše, slika je Maruliću u onom posebnome Bachelardovu smislu »praskozorje govora«. Intuitivni dar za »vidjeti kao«, poučava Ricoeur⁸⁹ – budući da predstavlja napola misao, a napola iskustvo – ne može se naučiti: ili vidimo ili ne vidimo. »Vidjeti kao« predstavlja osjetilno lice poetskoga jezika, sretno iznašajući veze između verbalnoga smisla i slikovne punoće, upućuje na same izvore slikotvorne funkcije jezika.

Razvijene usporedbe potvrđuju tako ono što o Marulićevu narativnome umijeću već znamo: *poetske* su *tašćine* podređene višem cilju. Kod njega nema sukoba između estetskoga plana opisnih dionica i snažne moralističko-propedeutičke zadaće pripovijedanja. Opisne su dionice ponuđene i »oku« i »duši« promatrača, jer je upravo estetski doživljaj ljepote i povišeno emotivno uzbuđenje podlogom na kojoj se gradi moralna poruka. I kao *narrator* i kao *praedicator* Marulić je podjednako dobro znao kako na »dušu mnogo više djeluje ono što se vidi nego ono o čemu se misli«.⁹⁰

⁸⁸ Usp. E. S t e i g e r, *Temeljni pojmovi poetike* (prev. A. Stamać), Zagreb, 1996., str. 90-96. O Homerovim usporedbama, posebice u drugom pjevanju *Ilijade* usp. E. S t e i g e r, *op. cit.*, str. 107 -109.

⁸⁹ Usp. P. R i c o e u r, *op. cit.* (12), str. 242.

⁹⁰ Usp. *Evangelistar I.*, *op. cit.*, str. 121/486.

*Ružica Pšihistal*DEVELOPED SIMILITUDES IN *JUDITA* / *JUDITH*: ON MARULIĆ'S *PRILIKE* (EXTENDED SIMILES)

In the celebrated stylistic study of Skok (*On the Style of Marulić's Judita*, 1950), exceptional attention is devoted to epic similes. In a detailed and systematic analysis, Skok picks out sixteen epic similes and describes the way they are made semantically and stylistically. Epic similes, along with periphrasis and purely descriptive sections, are in Skok's opinion aesthetically the most valuable parts of Marulić's Biblical epic because they contribute to the *pictorial*, which he picks out as the most important feature of Marulić's style and the peak of his art as a poet.

Although today too, after more than half a century, the good scholarly grounds of Skok's study cannot be denied, as cannot his refined sense for stylistic values in the text or the author's fundamental conclusions about the features of Marulić's style, the results of a new reading do not entirely correlate with the results of Skok's, both with respect to the final number of the epic similes present in *Judita* and their stylistic facture. Respecting other scholarly contributions in the analysis of stylistic figures of *Judita* (of Kasandrić, Šrepel, Gortan, Tomasović, Fališevac and Lučin), the issues raised by the current paper might in rough lines be reduced to several focal problems:

- Which of the semantic implications of Marulić's term *prilika* are borne out in the text of *Judita*?
- What are the relations of the vehicle and the tenor of Marulić's epic similes, to do with the order in which they appear, and the scope of their imaging material?
- From the relations of the topic units of the vehicle and the tenor can any slippage of the epic similes in the direction of some other tropological modalities be observed?